Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С. Пушкина

КҮС—КЫШКА БЕЛЕТКЕЛДИҢ МЕДЭЭЧИЗИ

ЧУРТТААР ОРАН-САВА, КАЖАА-ХОРАА ЧЫЛЫГЛАТТЫНГАН БЕ, ХЫНАТТЫН

Өлүг, дириг бойдустуң шылгаллалар дужаар өйү — күс, шынап-ла, магалыг-ла ийин. Чай дургузунда өскен куш оолдары чалгыннарының кайы хире быжыын шенеп, чоокта чаа-ла ногаан оът хөлбеңейнип чыткан төрээн девискээрин эргилдир ушкулаар. Кыштаар дириг амытаннар үүжезин чер адаанда, ыяштар коңгулдарында шыгжамырларынче дажып, сөөртүп эгелээр. А сыннар кырында соок кара булуттар хар чааптарындан бичии-ле дидинмейн, чаъс холумактыг долузун ээнзирээн ховуларже даржыланып чашканнагылаар.

Кижиниң амыдыралы база-ла ындыг. Одарлаан малым онча бе, оран-савам чылыглаттынган бе, одаар чүүлүм белен бе, одар-белчииримден сигенширбиилим сөөлгү хөпээнге чедир кыштаамче сөөртүнген бе, оңгача-коошпаларым дежик эвес бе дээш, хынаттынмазы-ла чок. Ынчанмастың аргазы чок, чүге дизе думчук бажында кыш. А ооң медээчизи күс-ле болгай. Ажыл-агыйжы кижиге алдын күс, шынап-ла, кайгамчык, а адаа аар кижилерге ол — элег-түрегниң эгези. Шынап-ла, күс дээрге шылгалдалар дужаар, белеткелдиң, дадыгыышкынның деңнелин, деңгелин хынаар үе-дир.

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 104 (15926) ◆ 1997 чылдын октябрь 16, четверг ◆ Ат салган шагы 20.20. ⇕ Садар өртээ 1000 рубль.

Чөпшээрежилге болгаш эштежилге хүннериниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Россия Федерациязының Президентизиниң 1996 чылдың ноябрь 7-де үндүргени «Чөпшээрежилге болгаш эптежилге хүннериниң дугайында» № 1577 Чарлыын күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Россия Федерациязының 1996 чылдың ноябрь 7-де үндүргени «Чөпшээрежилге болгаш эптежилге хүннериниң дугайында» № 1577 Чарлыынга дүүштүр ноябрь 7-ниң байырлал хүнүн Чөпшээрежилге болгаш эптежилге хүнү деп санаар.

2. 1997 чылдың октябрь-декабрь айларын— Октябрьның Социалистиг революциязының 80 чылын — Чөпшээрежилге болгаш эптежилге хүннери деп санаарын чарлаар.

3. Чөпшээрежилге болгаш эптежилге хүннерин эртирери-биле республика черлелиг комиссияны тургузар.

4. Кожууннар, Кызыл, Ак-Довурак хоорай чагыргаларынга 1997 чылдың ноябрь 7-ниң хүнүнде Октябрьның Социалистиг революциязының 80 чыл оюнга база Чөпшээрежилге болгаш эптежилге хүннеринге тураскаадып, хөй-ниитиниң чыыш-хуралдаларын эрттирерин сүмелээр. Чөпшээрежилге болгаш эптежилге хүннерин эрттирер талазы-биле комиссияларны тургузар. Өөредилге черлеринге, школаларга, лицейлерге, эртем болгаш күш-ажылчы коллективтерге, организациялар болгаш албан черлеринге эртем-практиктиг конференцияларны, дискуссияларны, төгерик столдарны, семинарлыг кичээлдерни, ажык кичээлдерни болгаш өске-даа хемчеглерни эрттирерин сүмелээр.

5. Массалыг информация чепсектеринге оларның ажылын башкарып турар күрүне органнарынга Ниитиниң чөпшээрежилге болгаш хамааты эптежилге хүннери-биле холбашкан хемчеглерни доктаамал чырыдарын организастаарын дагзыр.

6. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Президентизиниң Администрациязының контроль эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В. ОЮН.

1997 чылдың октябрь 7.
Кызыл хоорай.

Парлалга албанының медеглели

СОРУЛГАЗЫ — КҮТКҮҮШКҮН УГЛУГ

Сөөлгү үеде республиканың массалыг информация чепсектеринде ТР-ниң Дээди Хуралынга депутаттарның, тус-тус черлерниң хуралдарынга төлээлекчилерниң, кожуун, хоорай, суму чагыргаларының даргаларының удавас болур соңгулдаларынга холбашкан материалдар, санал-онал солчулгалары кэзгүгүлеп келген. Оларның бир чамдызында ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакты чемелеп, ону соңгулдалар чорудар хөөн чогунга, соңгулдаларны эрттирериниң хуусаазын узамдыктырып турарынга, ону көжүреринге болгаш мындыг чергелиг оон-даа өске чүүлдерге буруудадыр сагыш бар. Чырыдып үнген чүүлдерниң ниити утказын алырга, ТР-ниң Президентизи соңгулдаларның болур-чогуур чорудулгазынга бүгү талалыг шаптараазыннарны тургузуп турар кылдыр билдинер.

Бо бүгүге холбаштыр Тыва Республиканың хамаатыларынга чамдык тайылбыны кылыры чугула деп санап турар бис. Юридиктиг билиглерниң эге чадазы-биле чепсегленген кижи безин Президентиде соңгулдаларның эртер хуусаазын бадылаар, баш миннир эрге чок дээрзин билир. Күштүг болуп турар хоойлуларга дүүштүр алырга, янзы-бүрү деңнелдиң соңгулдаларын эрттирериниң чорудулгазын бистиң республиканың дээди хоойлу бодарадыр органы ажылдап кылыр. А тус-тус черлерниң чагырга даргаларының соңгулдаларының эртер хуусаазын ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязы республиканың соңгукчуларынга дыңнадыр хүлээлгелиг.

Ийе харын, республикада соңгулдалар хуусаазы саадап турар. Аңаа улуг барымдаалыг чылдагааннар бар. Бирээде, бистиң соңгулдалар дугайында хоойлуларывыстың болгаш 1997 чылдың сентябрь 30-ден эгелеп күштүг болу берген «РФ-тиң хамаатыларының соңгуур болгаш референдумга киржир эргелериниң дугайында» федералдыг хоойлунуң аразында тыптып келген карышкактар. Хоойлуларда шак мындыг дүүшкек эвес чүүлдер турда, соңгулдалар күш чок болур. Ол дугайын ТР-ниң Президентизинге РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязының даргазы, юридиктиг эртемнерниң доктору А. В. Иванченко дыңнаткан.

Бистиң хоойлуларны федералдыг хоойлуларга дүүштүр эде кылырының ажылдары чаңгыс эвес хүнну негээр деп чүве билдингир болбайн аан. Ындыг төлээде, соңгулдаларның болур хуусаазын кажан чарлаарының дугайында айтырыгны Тываның хоойлу бодарадыкчыларынга, ТР-ниң Дээди Хуралынга адрестээри чугула. Ук айтырыгга хамаарыштыр ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының туружу тода болгаш билдингир — бир-тээ, ол бодунуң ажылынга хоойлу ажыглаар, ону эдерер орган болганда, аңаа соңгулдалар дугайында шынарлыг белеткеттинген хоойлужудулга актылары херек. Бо талазы-биле ажыл республиканың парламентизинге чоруп турар, ол ажылдың кайы хире дүрген чоруп турарының дугайында айтырыгны ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттарынга салза эки.

Үстүнде айыткан чүүлдерге хамаарыштыр медеглээривис болза, массалыг информация чепсектеринде үнүп турар материалдар күткүдүүшкүн утка-шынарлыг болгаш бир кол сорулгалыг — ол дээрге Тыва Республиканың хамаатыларының үзел-бодалын будулдурар, политиктиг байдалды дүшкүүрлендирер, соңгулдаларны эп-чөптүг байдалга эрттиреринге шаптыктаар дээн оралдажыышкыннар-дыр.

Хүннүң МЕДЭЭЛЕРИ

КАРЫШКАКТАРНЫ ЭДЕР

Республикада тургустунуп келген политиктиг байдалдан хамаарылга чокка күрүне эрге-чагыргазының төлээлекчи органнарынче соңгулдаларга белеткел ажылдарын эгелээри эргежок чугула дээрзин ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязы бодунуң хуралынга демдеглээн.

Ук хуралга «РФ-тиң хамаатыларының соңгуур болгаш референдумга киржир эргелериниң дугайында» федералдыг хоойлунуң сайгарылгазын база чорудкан. Бо хоойлу биле тус-тус черлерниң соңгулдалар дугайында хоойлуларының аразында тургустунуп келген карышкактарның, ону ажып эртериниң оруктарының дугайында илеткелди ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н. А. Ондар кылган. «Тыва Республиканың девискээринде ырак болгаш чедери берге черлерниң данзызының дугайында» Хоойлунуң төлевилелин, ТР-ниң парламентизинге депутаттарның соңгулдаларын эрттирер чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының ниити чурумалының сайгарылгазын база аңаа кылган.

ЧАГЫДАРЫ-БИЛЕ

«Россия 21 чүс чылдың чадазында: регионнарда эрге-чагырга» деп информас-медээлиг өңнүг альбомну чагыдып алыры-биле Тыва Республиканың Президентизиниң курлавыр фондузундан 25 млн. рубльди үндүрген.

ТР-ниң Чазаа бо альбомну чагыдарындан аңгыда, оон бистиң республикага хамаарышкан кезээнге информастыг материалдар чыылдазын эгелээн. Бо талазы-биле тус-тус даалгаларны Президентиниң Администрациязының удуртукчузунуң оралакчы - информас-аналитиктиг эргелелдиң начальниги Н. М. Моллеровка болгаш Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүнүң дузалакчызы Б. Д. Ховалыгга дааңдырган.

АГААР МЕДЭЭЗИН АКШАЛАНДЫРГАН

Ажыл-чорудулгавысты, амыдырал-чуртталгавысты агаар-бойдустуң байдалынга таарыштыр чурттап өөренип калган бис. Ынчангаш хүн бүрүде радиодан агаар медээзин манаарывыс чаңчылчаан.

Гидрометеорология болгаш долгандыр турар хүрээлелдиң хайгааралының талазы-биле Тывада төптүң прогностиктиг бөлүүнүң — агаар медээзи берип турар черниң долу ады мындыг — акшаландырыышкынын «Тываавиа» акционер ниитилел кызырганының түңнелинде, республиканың эрге-чагырга органнары экономиканың баазалыг адырларын болгаш чурттакчы чон агаар, а ол ышкаш бойдустуң хай-халавының дугайында медээ-биле хандыртынмайн баарының айыылында келген. Ындыг чүүлдү болдурбас база ук бөлүктүң турум, дески ажыл-чорудулгазын боттандырар сорулга-биле ТР-ниң Чазаа аңаа 183 млн. рубль түңнүг акша-хөреңгини тып бээрин республиканың Саң яамызынга дааскан.

Бистиң корр.

ТАЙГАНЫҢ ТАЙГАЗЫНГА

ТР-ниң Аңныыр курлавырларын камгалаар база чөптүг ажыглаар талазы биле департаментизиниң ажылдакчылары республиканың девискээринде аңныыр хайгааралын сөөлгү үеде күштелдирген.

Департаментиниң даргазы И. И. Бадра баштаан бөлүк Бии-Хем кожууннуң девискээринге аңныыр хайгыылын кылып чорааш, элээн каш төтчеглекчи таварылгаларны илереткен болгаш төтчеглекчилерден 104 кг элик эъдин, 27 кг балыкты хавырган. Буруулуг кижилерни улуг түңнүг акша торгаалынга онааган. А хавырган эътти Кызылдың өскүс уруглар бажыңынга халаска берген.

* * *

Ук департаментиниң улуг охотоведи В. В. Вохминнин удуртулгазы-биле аңныыр даамылдары Кызыл кожууннуң Улуг, Биче Ажык деп черлеринге дүнеки рейдилерни чорутканнар. Олар машина чырыы-биле элик чырыдып боолап турган төтчеглекчилер бөлүүн туткан, олардан 12 янзы-бүрү марканың боолары хавырган.

* * *

Таңды кожууннуң охотоведи К. Ооржак, Балгазынның милиция начальниги В. Ахпашев болгаш Балгазынның аңныыр даамылы А. Сат олар Сербик, Хаъы деп черлерге хайгыыл кылып чорааш, дүнеки үеде 9 эликти боолап алган төтчеглекчилерни тудкан.

• • •

БОДАНЫРЫНЧЕ АЛБАДАПТАР ФАКТ: сөөлгү чизе-биле алырга, республиканың девискээринде 8 муң хире баш сыын, 30 муң чыгам элик болгаш 830 хире буур арткан.

Рыноктуң берге үезинде тайга-таңдының аң-мени биле амыдырап чурттап чорууларның саны көвүдээн. Машина-техникалыг, боо соонга олуруптар кижи бүрүзү-ле аңчы апарган. Төтчеглекчи чоруктарның саны хүнден хүнче өзүп олурар. Эткин үези дооступ, хамык аң бөлүглежип эгелээн үеде 20—30 хире эликти кыра боолап турган таварылгалар бар. Байлал мындыг янзылыг турар болза, чоокку 2—3 чылдың дургузунда Тываның оран-таңдызы куруглаарының айыылында келген.

А. АЛАШ.

Шыңгыы хынакчы

ТУСКАЙ КОМИССИЯНЫ ТУРГУСКАН

«Революцияның чалбыыжы» совхоз, «Кызыл тараачын» коллективтиг бүдүрүлге сүт-бараан фермаларын, хойжу кыштагларын кышка хынамчалыы-биле белеткеп кирипкен.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазы болгаш көдээ ажыл-агый эргелели төптен ыракта кыштагларын хөмүр-даш-биле хандырар дээш, кывар-чаар материалдарны немей тып алырынче күжүн мөөңнеп турар. Ылаңгыя бора-тайгажыларда байдал элээн чүгээр.

Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызында кышка белеткелди чорудар комиссия ажылдап турар. Ооң кежигүннери кажаалар, чуртталга бажыңнарының септелгезиниң байдалын чугулалап, болдунар-ла аргалар-биле дуза чедирериниң хемчеглерин ап турар. Кыштаглаашкынның эң шыңгыы хынакчызы — кыш боду дээрзи билдингир. Ынчангаш күс — дошкун кыштың бүдүүзү.

(Бистиң корр.)

Көдээ культура одаанда

ИНЕК ЭЪДИН ХАЛАС ҮЛЭЭН

Тес-Хем кожууннуң Ак-Эрик суурда Культура бажыңының одалга системазы үрелгеш, элээн каш чыл болган. Чоокта чаа ак-эрикчилерге өөрүшкүлүг хүн болду. Чүл дээрге, клуб ажылдай берген. Аңаа улуг назылыгларның байырлалы болуп эрткен.

Суурнуң 182 улуг назылыглары чыглып келгеш, байырлаан. Кызыл-Чыраа суму чагыргазының даргазы Зоя Лайдып кырганнарга байыр чедирип, сөс алган, а оон соонда кожууннуң пенсия фондузунуң төлээзи Зайцев Майдар кыска дыңнадыгны кылган. Ол пенсионерлерге акша-шалыңынга чаа немелделерни кылганын дыңнаткан. Улуг назылыгларга солун концертти школачылар көргүзүп бергеннер.

Концерт соонда, хандырылгазы кошкак кырганнарга суму чагыргазы дузаламчы кылдыр картофельди берген, чамдык улуг назылыгларга өртектиг белектерни берди. Ол ышкаш чамдык кижилерге чырык, хөмүр, кудук өртээнге чиигелделерни берген.

Байырлалга келгеннерниң аразында кандыг-даа мергежилдиң алдар-аттыг хоочуннары бар болган. Түңнелинде улуг назылыгларга халас инек эъдин үлеп бергеш, ам-даа узун назылаарын болгаш кадык-шыырак болурун суму чагырга даргазы күзээн.

БАРААЛГАТКАН

Чылдың-на чанчыл болган башкыларга тураскааткан байырлыг кежээ Культура бажыңынга эрткен. Кызыл-Чыраа суму чагыргазының даргазы З. И. Лайдып башкылар коллективинге оларның профессионал байырлалын таварыштыр байыр чедирип, моон-даа соңгаар оларның ажыл-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга хөй-хөй чедиишкиннерни күзээн.

Башкылар аразында хөй чылдарда ажылдап чоруур ак сеткилдиг, алдар-аттыг башкылар-ла хөй: Тамара Куулар, Клара Самдан, Чечек Дожитмаа Зинаида Матпааргы, Бижи-Хөө Демчик, Хангал Эрендей болгаш өскелер-даа бар. Дээди категорияның башкызы Хангал Идамовнаның кылып келген ажылының түңнелиниң дугайында дыңнадыгны школада өөредилге эргелекчизи Бижи-Хөө Малчынова кылган.

Х. И. Эрендейге суму чагыргазы сергени, школа коллективи коверну белекке бергеннер. Башкылар аразынга «Хуулгаазыннар шөлү» оюнну организастап эрттирген. Аңаа тиилекчи болган Бижи-Хөө Демчикке бир сергени шаңнал кылдыр тывыскан.

Кызыл-Чыраа ортумак школазының доозукчузу, бистиң чаңгыс чер-чурттуувус «Эртинелиг Тываның» аныяк артизи Аяс Данзырын кежээге аалдап келгеш, башкыларынга байыр чедирип, чылыг сөстерни сөглээш, аян тудуп ырлап, хөөмей-сыгыдын салып берген.

Даш-оол ТАНОВ.
Башкы.

Гонорарын солуңга.

Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктары

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ШЫЛГАРАҢГАЙ КҮШ-АЖЫЛЫ ДЭЭШ» МЕДАЛЫ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва литератураны болгаш уран сөстү сайзырадырынга улуг ачы-хавыяалары база хууда салыышкыны дээш «Улуг-Хем» сеткүүлдүң харыысалгалыг секретары **Юрий Шойдакович КЮНЗЕГЕШТИ** Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле шаңнаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай.
1997 чылдың октябрь 10.
№ 101.

• • •

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ» ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

Телерадиодамчыдылганы хөгжүдеринге ачы-хавыяалары болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва» күртелерадиокомпанияның даргазының оралакчызы **Очур Сотнамович ШИРИНДҮҮГЕ** «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
1997 чылдың октябрь 10.
№ 102.

«ЧАЙГЫ» ҮЕНИҢ ТӨНГЕНИ-БИЛЕ

МОСКВА. (Рос-ИТА-СЧТА). Россия Федерациязының Чазааның тодаратканы үе-шак санаарының чурумунга дүүштүр Россияның Күрстандартының чанында Үе болгаш эталон частоталар талазы-биле ведомство аразының комиссиязы 1997 чылда «чайгы» үениң эргилдезиниң үе-чадазы октябрь 26-да доостуруп дыңнадып тур.

Моон-биле холбаштыр Россия Федерациязының бүгү девискээринге 1997 чылдың октябрь 26-да 3 шакта шактың согунчугажын бир шак аткаар тыртар.

КЫЗЫЛДЫҢ ЭЭЗИ КЫМ БОЛУРУЛ?

ЫЯ КӨРҮП БОЛБАС, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Мээң ынча дээрим ужуру болза, хамыктың мурнунда эрге-чагырга дээш катап катап чүткүдүп турар кижилерден, ылаңгыя А. Кашин ышкаш үш-үдүрүм «демократтардан» чүнү-даа манап болур деп хөй-ниитини кичээндирерим ол.

Бир эвес «Тувинская правда» солуннуң бо чылдың сентябрь 16-да үнген 101-ги дугаарында дээрги Кашинниң «Мне до таких талантов далеко» деп эгелиг чүүлүн номчуур болзуңарза, кайгай-ла бээр силер — чоокта чаа-ла болуп эрткен Президент соңгулдаларынга чоруу бүтпейн барган кордакчы, оон оруун «дуй туруп турган» Президент Ш. Д. Ооржакка кедергей өжээннигип хорадааның чажырар аргажок чалчыышкыннарынга илеретпишаан, «мый-ыт сагыжы таңды бажында» дээн ышкаш, дээди эрге-чагырга дээш чимзениишкиннерин ам база катап уламчылап, бо удаада Кызыл хоорайның мэри болур бедик дүжүлгеже семеп эгелээнин болгаш, бир эвес хоорай чагырыкчызы апаар болза, бодунуң эң бай партиязы РЛДП-ден триллион-триллион акшаларны ушта шаап эккелгеш, кара кезээде чединмес чоруур кызылчыларны чемгерип, хепкерип, чыргал көргүзерин, школалар, эмнелгелер, уруглар садиктерин тоол шагда чүве дег, доп-дораан туттуруптарын аазап үнгенин элдепсиниң көөр ийик силер. Оон ыңай оваарар болзуңарза, «Тувинская правда» солуннуң редакциязы Кашинниң ол үй-балай чулчуруушкуннарынга удур «Бодун моң, дээрги Кашин» дээн-не чижектиг төлептиг харыыны бергенин болгаш, аңаа улаштыр бо хүннерде Кежик-оол Чөревениң «Шын» солунда (№ 100) «Канчап бардың, дээрги Кашин?» деп эгелиг чидиг сойгалаашкынныг чүүлүн база көөр бис. Чүү дээр силер, Кашин оон оваартынар деп бе? Кандыг-ла болду. Кашиннер ышкаш кижилер ханы хоюг олурарын бодавастар болдурлар ийин, эрге-дужаал дээнде олар чүдэн-даа чалданмастар, кайда-ла болур-болбас чүведен шуугаазын үндүрүп болурул, ындыг хир-чамныг бок чүүлдер дилеп тыварынга оларның думчуу чыттыг деп билинер. Оон бир херечизи бодунуң чөгенчиг, адааргал долган шугулдаашкыннарын өске улус кырынче чая каап, оон ур-чар чүве үндүрүп, солуннар арыннарынга парлаттырып, радио, телевидениеге-даа чарлаттынары оларга аңаа бир чүве болуп турарында. Ындыг «бужар чоруунуң» ужун ол-ла солуннардан аас согугну ап-даа турарлар-ла. Ынчалза-даа дээрги Кашин ышкаш кижилер белен-селен алагадаашкыннарны херекке албас, дыка кылын кештиг улус боор чүве-дир. Ындыглар эрге-чагырга дээш чүткүүшкүнүн кажан бир катап-ла эгелээр, бодун долгандыр деткикчилер чыып алыр сорулга-биле кандыг-даа аргалардан ческинмес дээрзи бо хүннерде биске эки билдингир.

Ол ындыг-даа дижик. Ынчалза-даа «ынчап тургайлар аан, оларның оозундан дөмейле чүү-даа бүтпес, оларга бүзүрээр кижи чок» деп сеткил оожургалдыг бооп болур бис бе? Чок. Кашиннерни ынчаар кыдыра көрүп болбас дээрзин ол боду-ла биске бир катап көргүскен болдур эвес-пе. Ооң чижээнге чоокта чаа, бо чылдың март 16-да болуп эрткен Президент соңгулдаларын чугаалаарга-ла четчир. Ынчан Кашинни эге дээрезинде шала базымчалай көрүп, президент эрге-дужаал дээш чүткүдүп турган ооң бодундан аңгыда безин аңаа бодаарга, кашты көрүп кажараан 6 «кончуг дээн» кордакчылар аразынга ол чүү боор, чижик мөгелер ышкаш, баштайгы ээлчегде-ле чаштай бээр ыйнаан дээн чүве кайда боор, Кашин барза-барза... дөрт шырак кордакчыны артынга каап, Президент Ш. Д. Ооржакка эвезе-даа, К. А. Бичелдейге чүгле 2300 ажыг сан четпейн, мырыңай кудурук ызырты кээп тургулаан болгай.

Шын, бир эвес президент дүжүлге Кашин ышкаштарга ээзир шүүргедээ дег бедик турган болза, найысылал чагыргазынче семээри оларга чайлыг, харын-даа деңзи караан чая базыптып болуру-биле озалдыг. Ону көөр дизе, ам база март 16-да Президент соңгулдаларының түңнелдерин шүүштүрүптээлиңер. Оон алырга, эрткен соңгулдаларга Кашин дээш бадылаашкынын бербээн кожуун, хоорай чок, ол дора дизе 5—7 сандан өрү чамдык черлерге чүстер-биле санажып чоруй, Кызыл кожуундан 975, а Кызыл хоорайдан мырыңай 7751 бадылаашкынны апкан турган. Бо сан Президент Ш. Д. Ооржактан (16510) ийи ажыг катап эвээш-даа бол, өске кордакчыларны оранчок соонга каап, а эң чоокку чижикчилери К. А. Бичелдейден (2972) ийи катап, А. П. Дамба-Хууарактан (2530) мырыңай үш катап ажыг бадылаашкыннарны алган турган. Ынчап кээрде, Кашинниң эң хөй деткикчилери Кызыл хоорайда дээрзи билдингир-дир. Ылаңгыя найысылалга ол Президентиниң соонда ийи дугаар черге чоруп турганын санга албайн барып болбас. Чогум-на бо фактыларның ужун кашиннерни «Канчап бардың?», «Кайнаар семээриң ол?», «Кай баарың ол, дээрги?» деп ыялай көрүп болбас. Оларны чеже-даа хоозун чулчурукчулар деп кочулаза, ындыгларга президент дүжүлге оларның семеп четпези бедик-даа турган болза, хоорай чагырыкчызының олуду чоок болу берип болурунуң айыылы бар дээрзин катап база сагынза чогуур.

Ол бүгүнүң кырынга Кашин ышкаш кижилерниң артында тус черниң (Тываның иштинде) деткикчилеринден аңгыда, чурттуң бөгүнгү сандаргай байдалдарын ажыглап, ол бүгүнү чүгле бис «эдип шыдаар бис» дижир элээн салдарлыг политиктиг күштер, чижээлээрге, ол-ла РЛДП болгаш ооң Күрүне Думазында В. Жириновский баштаан фракциязы туруп турарын база барымдаага албайн барып болбас. Кашиннерниң чимзениишкиннеринден камгаланыр дизе-ле, оларның кочуургак, хоолургак, хирлиг арга-методу-биле эвес (сөс сүрерге кырыш үнер), а политиктиг идепкейлиг, серемчилелдиг, национал бот-медерээшкинивисти мурнувуска тудар ужурлуг бис. Маңаа сарыылдыг кижи бүрүзүн РЛДП-жи жириновскийлерниң Россия Федерациязын национал тургузуглуг эвес, а губернияжыткан девискээрлерге хувааш, чагырар бис дижип турарын уттуп болбас. Чогум-на ындыг сандарадыкчы хөөннерге өмээржип алгаш, Кашинниң эге баштай губернатор болур мен деп, оозу буурап дүжерге, «Ындыг-дыр, ам президент болзумза чүл» деп семеп, ол кордааашкыны бүтпейн баарга, «Че харын, хоорай чагырыкчызы-даа болгай-ла мен» деп меңнип турары бо-дур.

Ам боданып көрээлиңер, делегей нормаларынга, КНО-нуң национал тургузуушкуннуң күрүне чергелериниң дугайында Уставынга дүгжүп турар, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың Конституцияларында хоойлу езугаар быжыглаттынган туруштарывысты, национал чаалап алыышкыннарывысты, эрге-ажыктарывысты губернижидилге күзээн кашиннерниң аксынче кийр каап берип болур бис бе?

Чап ЧҮЛДҮМ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕРИНИҢ ТУС ЧЕР ХУРАЛДАРЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 1997 чылдың сентябрь 10-да хүлээп алган.

I ЭГЕ. Ниити чүүлдер

1 чүүл. Соңгулдаларның кол-кол принциптери

1. Кожууннарга, Кызыл биле Ак-Довурак хоорайларга төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын хамаатылар чажыт бадылаашкын-биле бүгү-ниити, деҥ болгаш дорт соңгулда эргезинге үндезилеп боттандырар.

2. Хамаатыларның соңгулдаларга киржири эки туразы-биле болур.

2 чүүл. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының дугайында хоойлужудулга

Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарын Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Россия Федерациязының Конституциязы-биле, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол-кол магадылалдарының дугайында», «Россия Федерациязының тус чер бот-башкарылгазын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» федералдыг хоойлулар-биле, «Тыва Республикада тус черниң бот-башкарылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле база бо Хоойлу-биле дүүштүр эрттирер.

3 чүүл. Хамаатыларның соңгулда эргелери

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарын хамаарышкан муниципалитет тургузуунуң девискээринде чурттап турар болгаш соңгулдалар хүнүнде 18 хар четкен хамааты бүрүзү соңгуур эргелиг.

2. Бадылаашкын хүнүнде Тыва Республиканың 21 хар четкен, бадылаар эргелиг хамаатызы төлээлекчилерниң тус чер Хуралының депутадынга соңгудуп болур.

Судтуң бодун башкарнып шыдавас деп көргени хамаатылар азы судтуң шиткели-биле хосталгазын казыттырган, хоругдал черинде турар хамаатылар төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга соңгуур база аңаа соңгуттурар эргези чок.

Шериг албанныглар бүгү хамаатылар-биле бир дөмей соңгулда эргелиг болур.

4 чүүл. Соңгулдаларны эрттирериниң чуруму болгаш [illegible] чарлаары

Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын Тыва Республиканың Президентизи-биле чөпшээрешкенин езугаар Тыва Республиканың Дээди Хуралы чарлап дыңнадыр. Соңгулдаларның болур хүнү, чарлаан хүнүнден эгелээш соңгулдаларның хүнүнге чедир хуусаазы дөрт айдан эвээш эвес болур ужурлуг.

5 чүүл. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралының бүрүн эргелериниң хуусаазы болгаш сан составы

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарын дөрт чыл хуусаалыг соңгуур.

Кожууннарның, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының бирги чыыжының сан составын «Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 12 чүүлү-биле дүүштүр доктаадыр.

2. Дараазындагы чыыштарның сан составын чогуур муниципалитет тургузуунуң уставы-биле доктаадыр.

6 чүүл. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга кызыгаарлаашкыннар

Күрүне болгаш муниципалитет албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилер төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттары болбас.

7 чүүл. Соңгулдаларны организастаары болгаш эрттирери

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын организастаарын болгаш эрттирерин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга база Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының тургузары девискээр (кожуун, хоорай — Кызыл биле Ак-Довурак хоорайларның) соңгулда комиссияларынга дагзыр.

2. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын белеткээрин болгаш эрттирерин база хамаатыларның соңгулда эргелерин сагыыры дээш контрольду соңгулда комиссиялары боттандырар.

3. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын белеткээрде болгаш эрттирерде, соңгулда комиссиялары боттарының эргелериниң хемчээли-биле күрүне эрге-чагыргазының органнарындан болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарындан хамаарышпас.

8 чүүл. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының соңгулдалары-биле холбашкан чарыгдалдар

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын белеткээри база эрттирери-биле холбашкан чарыгдалдарны Тыва Республиканың республика болгаш тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгилериниң күсели-биле үндүрер.

2. Девискээрлерниң соңгулда комиссияларының киирип келгени-биле чарыгдалдарның сметазын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бадылаар.

3. Соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгилери чедишпес болур таварылгада Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнары тус чер бюджеттеринге тускай сорулгалыг немелде акша-хөреңгилерни бээр.

II ЭГЕ. Соңгулда округтары, соңгулда участоктары болгаш соңгукчуларның даңзылары

9 чүүл. Соңгулда округтарын тургузары

1. Кожууннарның, Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның төлээлекчилериниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының аайы-биле эрттирер.

2. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарынга депутаттар соңгулдаларының талазы-биле соңгулда округтарын ол соңгулда округунуң девискээринде чурттап турар соңгукчуларның санының дугайында тус чер чагыргаларының киирип кээри сан-медээлерге үндезилээш, девискээрлерниң чогуур соңгулда комиссиялары соңгулдалар хүнүнге чедир 60 хонуктан орай эвесте тургузар.

3. Соңгулда округтарын соңгукчуларның санының аайы-биле барык деҥ болурун барымдаалап тургаш, төлээлекчи болурунуң ортумак чижек-нормазындан чөпшээреп болур хажыышкыны 10 хуудан ашпас, а барып чедери берге болгаш ыраккы черлерге — 15 хуудан ашпас кылдыр сагып тургаш, тургузар.

Соңгулда округтарын тургузарының айыткан негелделерин сагып турар үеде административ-девискээр хуваалдазын барымдаалаар.

4. Соңгулда округтарының кызыгаарларын айтып тургаш, оларның схемазын оларны тургузар дугайында шиитпирни хүлээп алган соонда 5 хонук дургузунда соңгулда комиссиялары чонга чарлап дыңнадыр.

10 чүүл. Соңгулда участоктарын тургузары

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарны эрттирер база соңгукчуларның бадылаашкыннарын санап түңнээри-биле соңгулда участоктарын тургузар.

2. Соңгулда участоктарын соңгулдаларның болур хүнүнге чедир 60 хонуктан орайтатпайн, кожууннарның база Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорай чагыргаларының шиитпири-биле тус черниң байдалдарын барымдаалап тургаш, тургузар.

3. Санаторийлерге, профилакторийлерге, дыштаныылга бажыңнарынга, эмнелгелерге база эмнелге-профилактиктиг өске-даа стационар албан черлеринге болгаш улустуң түр турар черлеринге, барып чедери берге база ырак черлерге соңгулда участоктарын олла хуусаада, а онзагай таварылгаларда, соңгулдалар хүнүнге чедир беш хонуктан орайтатпайн тургузуп болур.

4. Шериг албанныглар соңгулдаларның ниити участоктарынга бадылаар. Чурттакчылыг черлерден ыракта туруп турар шериг кезектеринге соңгулдаларның тускай аңгы участоктарын тургузуп болур. Бо таварылгаларда соңгулда участоктарын девискээрниң хамаарышкан соңгулда комиссиязының шиитпири-биле шериг кезектериниң командирлери тургузар.

5. Соңгулда участоктарының кызыгаарларын, участоктарның соңгулда комиссияларының адрестерин база телефоннарының дугаарларын айтып тургаш, оларның даңзыларын девискээрлерниң соңгулда комиссиялары соңгулдаларның болур хүнүнге чедир 40 хонуктан орайтатпайн, чонга чарлап дыңнадыр.

6. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы Тыва Республиканың девискээринде соңгулда участоктарының чаңгыс аай дугаарлаашкынын доктаадыр.

11 чүүл. Соңгукчуларның даңзызы болгаш ону тургузарының чуруму

1. Соңгукчуларның даңзызын доктааткан майык-биле тус чер чагыргазының киирип бээри сан-медээлерге үндезилээш, участок соңгулда комиссиязы тургузар.

2. Соңгукчулар дугайында сан-медээлерни тус чер чагыргазының даргазы соңгулдалар хүнүнге чедир 40 хонуктан орайтатпайн, хамаарышкан соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Соңгукчуларның даңзызын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылааны майык-биле ийи кезек кылдыр тургузар болгаш участок соңгулда комиссиязының даргазы биле секретары ат салыр.

Соңгукчуларның даңзызын алфавит аайы-биле азы өске-даа чурум-биле (чурттакчылыг черлер, кудумчулар, бажыңнар аайы-биле, соңгукчуларның адрестеринге үндезилеп) тургузар. Даңзыга соңгукчунуң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын, айын, хүнүн база чурттап турар черин (адрезин) айтыр.

4. Соңгукчуларның — шериг кезектеринде турар шериг албанныгларның, а ол ышкаш шериг албанныгларның база өске-даа соңгукчуларның, бир эвес олар шериг кезектериниң туруп турары черлерде чурттап турар болза, өг-бүлелериниң кежигүннериниң даңзызын бо чүүлде доктааттынган хуусааларда, шериг кезээниң командириниң киирип бээри сан-медээлерге үндезилээш, тургузар.

Шериг кезээнден дашкаар чурттап турар шериг албанныгларны, чурттап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның даңзызынга ниити үндезин барымдаалап киирер.

Бадылаашкын хүнүнде санаторийлерге, профилакторийлерге, дыштанылга бажыңнарынга, эмнелгелерге болгаш эмнелге-профилактиканың өске-даа стационар албан черлеринге, а ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринге түр туруп турары өске-даа черлеринде турар соңгукчуларның даңзызын айыткан ол албан черлериниң удуртукчуларының киирип келгени сан-медээлерге үндезилээш, тургузар.

5. Соңгукчуларның даңзызын бүгү-ниити таныжар кылдыр көргүзүп делгээниниң соонда, соңгулда участогунуң девискээринге чедип келген соңгукчуларның, а ол ышкаш кандыг-бир өске чылдагаан-биле даңзыга кирбейн барган соңгукчуларны, оларның ал-бодун шынзыдып турар болгаш ол соңгулда участогунуң девискээринде оларның чурттап турар черин бадыткап турар документилерге үндезилээш, участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзызынга немей киирер.

12 чүүл. Соңгукчуларның даңзызы-биле соңгукчуларның таныжары

1. Соңгукчуларның даңзызын соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонуктан орай эвесте бүгү-ниити таныжар кылдыр көргүзүп делгээр. Ооң бодун соңгукчулар даңзызынга киирбээнин, а ол ышкаш соңгукчулар даңзызында кандыг-даа чазыг азы тодаргай эвес чүүлдер барының дугайында хомудаар эргени хамааты кижи бүрүзүнге бээр. Соңгукчуларның даңзызында частырыг азы тодаргай эвес чүүлдер дугайында билдириишкинни участок соңгулда комиссиязынга киирер.

2. Участок соңгулда комиссиязы билдириишкинни 24 шак дургузунда хынап көөр болгаш частырыгны эдер азы билдириишкинден ойталааның чылдагааннарын айтып тургаш, ооң ээзинге харыылап бээр ужурлуг.

3. Соңгулда комиссиязының шиитпирин, хомудалды үш хонук хуусаада, а соңгулда хүнүнде доп-дораан чугаалажып көөр ужурлуг, үстүнде турар соңгулда комиссиязынга азы судка хомудап киирип болур. Билдириишкинни чогумчалыг кылдыр шиитпирлээнде, участок соңгулда комиссиязы соңгукчулар даңзызынга эдилгени доп-дораан кылыр.

III ЭГЕ. Соңгулда комиссиялары

13 чүүл. Соңгулда комиссияларының системазы

Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының белеткелин болгаш эрттирерин дараазында соңгулда комиссиялары:

а) Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы;

б) девискээр (кожуун болгаш хоорай — Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның) соңгулда комиссиялары;

в) участок соңгулда комиссиялары организастаар.

14 чүүл. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы «Тыва Республикада Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын удуртур.

15 чүүл. Девискээр соңгулда комиссияларын тургузарының чуруму

Девискээр (кожуун, хоорай — Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның) соңгулда комиссиязын соңгулдалар хүнүнге чедир 60 хонуктан орайтатпайн, 5—9 кежигүн составтыг кылдыр тургузар.

Девискээр соңгулда комиссиязының составын төлээлекчилерниң чогуур тус чер Хуралы бадылаар. Девискээр соңгулда комиссиязының составынга кандидаттарны хөй-ниити каттыжышкыннары, кижилерниң ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның хуралдары депшидер.

Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдары чок турда, хөй-ниити каттыжышкыннарының, улустуң ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле чурттакчыларның хуралдарының саналдарынга үндезилээш, хамаарышкан тус чер чагыргаларының киирип келгени-биле Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бадылаар.

Девискээр соңгулда комиссиязының даргазын, даргазының оралакчызын болгаш секретарын комиссияның баштайгы хуралынга соңгулда комиссиязының кежигүннериниң аразындан чажыт бадылаашкын аргазы-биле соңгуур.

16 чүүл. Участок соңгулда комиссияларын тургузарының чуруму

1. Участок соңгулда комиссиязын соңгулдалар хүнүнге чедир 40 хонуктан орайтатпайн, 5—9 кижи санныг кылдыр тургузар. Участок соңгулда комиссиязының составын хөй-ниити каттыжышкыннарының, чоннуң ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның хуралдарының саналдарынга үндезилээш, хамаарышкан соңгулда комиссиязы бадылаар.

2. Участок соңгулда комиссиязының даргазын, даргазының оралакчызын база секретарын комиссияның баштайгы хуралынга участок соңгулда комиссиязының кежигүннериниң аразындан чажыт бадылаашкын-биле соңгуур.

3. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралының депутадынга кандидат соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг бир-бир кежигүнүн ол кандидаттың бүрүткеткени участок соңгулда комиссиязы бүрүзүнге-ле томуйлаар эргелиг.

4. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралының депутадынга кандидат, соңгулда каттыжышкынының, блогунуң тус черде салбыр бүрүзү хамаарышканы соңгулда комиссиязынга бадылаашкынның эгезинден тура база бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында документилерни бижип долдургужеге чедир бадылаашкын болуп турар бажың-балгатка турар болгаш ол документилерниң шынзыткан хоолгаларын алыр бир-бир хайгааракчыны томуйлап алыр эргелиг.

17 чүүл. Соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң эрге-байдалы

1. Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү комиссияның бүгү-ле хуралдарынга киржир хүлээлгелиг.

2. Депутатка кандидаттар, оларның бүзүреттирген кижилери, кандидаттарның ашактары, кадайлары болгаш чоок төрелдери, чок болза оларның дорт чагыргазында турар кижилер, соңгулда комиссияларының составынга бактаап кирип болбас.

3. Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг база чөвүлээр-даа эргелиг кежигүнү:

— хамаарышкан соңгулда комиссиязының хуралдарының дугайында баш бурунгаар дыңнадыышкынны алыр;

— соңгулда комиссиязының хуралынга чүве чугаалаар, чогуур соңгулда комиссиязының эргезинде кирип турар айтырыглар талазы-биле санал киирер болгаш оларның талазы-биле бадылаашкын чорударын негээр эргелиг;

— хуралдың өске киржикчилеринге айтырыгларны хүн чурумунга дүүштүр салыр болгаш оларга харыыны алыс утказы-биле алыр эргелиг;

— хамаарышканы база адаанда турар соңгулда комиссияларының кандыг-даа документилери-биле болгаш материалдары-биле таныжар эргелиг.

4. Соңгулда комиссиязы шиитпирни хүлээп ап турда, соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннери бадылаашкынга киришпес.

5. Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн ону томуйлаан органның шиитпири-биле бүрүн эргелериниң хуусаазы төнгүжеге чедир соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден:

— бодунуң бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында соңгулда комиссиязының кежигүнү бижимел-биле билдириишкин киирген;

— соңгулда комиссиязының кежигүнү Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хамаатызы эвес апарган;

— соңгулда комиссиязының кежигүнүнге хамаарыштыр судтуң буруудаткан шиитпири хоойлу езугаар күштүг болуп эгелээн;

— соңгулда комиссиязының кежигүнүн хоойлу езугаар судтуң күштүг болуп эгелээн шиитпири-биле бодун боду башкарнып шыдавас, бодун башкарныры хирелиг, кандыг-даа сураг чок азы өлген деп санаан таварылгаларда хостаткан туруп болур.

6. Соңгулда комиссиязының кежигүнү бодунуң бүрүн эргелериниң хуусаазының дургузунда администрацияның (ажыл берикчизиниң) эгелекчи саналы-биле ажылдан үндүрген азы ооң чөпшээрели чокка өске ажылче шилчиткен туруп болбас.

Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн соңгулдаларны эрттирип турар үеде чогуур прокурорнуң чөпшээрели чокка кеземче харыысалгазынга киирип азы суд чуруму-биле онаар административтиг кеземче хемчеглеринге таварыштырып болбас.

18 чүүл. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунда тодараткан.

19 чүүл. Девискээр соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

1. Девискээр соңгулда комиссиязы:

— хамаарышканы девискээринге төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга соңгулдаларның белеткели болгаш эрттирери дээш контрольду боттандырар;

— участок соңгулда комиссияларының адрестериниң база телефоннарының дугаарларының дугайында чурттакчы чонга чарлап дыңнадыр;

— хамаарышкан девискээринге участок соңгулда комиссияларының ажылын углап башкарар, соңгулдаларның ол комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажылынга (ажылдавазынга) хомудалдарны (билдириишкиннерни) чугаалажып көөр база хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле тодаргай шиитпирни хүлээп алыр;

— соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге үндүрүп берген акша-хөреңгилерни баш билип ажыглаар база оларны участок соңгулда комиссияларының аразынга хуваар;

— участок соңгулда комиссияларын бажың-балгат, транспорт, харылзаа-биле хандырганын контрольдаар болгаш соңгулдаларның материал-техниктиг хандырылгазының өске-даа айтырыгларын чугаалажып көөр;

— депутаттарга бүгү-ле кандидаттарның соңгулда мурнунуң ажыл-чорудулгазынга эрге-хоойлу талазы-биле деҥ байдалдарны сагыырын хандырар;

— участок соңгулда комиссияларынга соңгулда бюллетеньнерин болгаш өске-даа документилерни чедирерин организастаар;

— соңгулда участоктарынга бадылаашкыннарны эрттирери-биле участок соңгулда комиссияларынга организас-техниктиг дузаны чедирер;

— хамаарышкан девискээрге төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының түңнелдерин тодарадып үндүрер, оларны массалыг информация чепсектеринге дыңнадыр болгаш соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында протоколдарны Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга дамчыдып бээр.

2. Девискээрниң соңгулда комиссиязының бүрүн эргелериниң хуусаазы төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының түңнелдерин албан ёзузу-биле парлаан соонда төнер.

20 чүүл. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

1. Участок соңгулда комиссиязы:

— участок соңгулда комиссиязының адрезиниң база телефонунуң дугаарының, комиссияның ажылдаар үезиниң дугайында, а ол ышкаш барып бадылаар хүнүнүң болгаш чериниң дугайында чурттакчы чонга чарлап дыңнадыр;

— соңгулда участогунуң талазы-биле соңгукчуларның даңзызын тургузар;

— соңгукчуларның даңзызы-биле соңгукчуларны таныштырар, соңгукчуларның даңзызында частырыглар болгаш тодаргай эвес чүүлдерниң дугайында билдириишкиннерни чугаалажып көөр база аңаа чогуур өскерилгелерни киирер дугайында айтырыгны шиитпирлээр;

— бадылаашкынга бажың-балгаттарның, соңгулда хааржактарының база өске-даа дерилгелерниң дугайында белеткелди хандырар;

— соңгулдалар хүнүнде соңгулда участогунга бадылаашкыннарны, а ол ышкаш хуусаа бетинде бадылаашкыннарны организастаар;

— соңгулда участогунга бадылаашкыннарны санаар, бадылаашкыннарның түңнелин үндүрер;

— соңгулдалар дугайында хоойлужудулга актыларын хажытканынга хомудалдарны (билдириишкиннерни) чугаалажып көөр болгаш оларның талазы-биле тодаргай шиитпирлерни хүлээп алыр.

2. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелериниң хуусаазы, соңгулдаларны чогумчалыг түңнелдерлиг болган таварылгада, соңгулдаларның ниити түңнелдерин албан езузу-биле парлааның соонда доостур.

21 чүүл. Соңгулда комиссияларының шиитпирлерин болгаш хөделиишкиннерин хомудаары

1. Соңгулда комиссияларының база оларның албан-дужаалдыг кижилериниң шиитпирлерин болгаш ажылын азы ажылдавайн турарын үстүнде турар соңгулда комиссияларынга азы судка хомудап киирип болур.

2. Үстүнде турар соңгулда комиссиязы хомудалды үш хонук дургузунда, а соңгулда хүнүнде доп-дораан чугаалажып көөр. Бир эвес хомудалдарда (билдириишкиннерде) кирген фактылар немелде хыналда негээр апаар таварылгада, ол талазы-биле шиитпирни он хонук хуусаадан орайтатпайн хүлээп алыр.

Үстүнде турар соңгулда комиссиязы адаанда турар соңгулда комиссиязының шиитпирин солуп каапкаш, хомудалдың (билдириишкинниң) алыс утказының талазы-биле шиитпирни боду тускай хүлээп алыр эргелиг.

3. Судтар болгаш прокуратура органнары хомудалдарны өй-шаанда чугаалажып көөрүн хандырар дээш бодунуң ажылын (ооң иштинде дыштаныр хүннерде-даа) ынчаар организастаар хүлээлгелиг.

IV ЭГЕ. Соңгулда каттыжышкыннары, соңгулда блоктары, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери

22 чүүл. Соңгулда каттыжышкыннары

Соңгулда каттыжышкыннары кылдыр:

Соңгулдалар хүнүн чарлаарынга чедир алды айдан орай эвесте Тыва Республиканың Юстиция яамызының бүрүткээни тус черниң бот-башкарылга органнарынга база оларның кожууннарда, хоорайларда салбырларының соңгулдаларга киржирин уставында (саавырында) айыткан ниити федералдыг партияларның, политиктиг шимчээшкиннерниң, хөй-ниитиниң өске-даа каттыжышкыннарының республика салбырлары;

Соңгулдаларны чарлаан хүнүнге чедир 6 айдан орайтатпайн, Тыва Республиканың Юстиция яамызынга бүрүткеткени тус черниң бот-башкарылга органнарынга база оларның кожууннарда, хоорайларда салбырларының соңгулдаларга киржирин уставында (саавырында) айыткан девискээр партиялары, политиктиг шимчээшкиннер, хөй-ниитиниң өске-даа каттыжышкыннары;

айыткан хөй-ниити каттыжышкыннарының соңгулдаларны эрттирип турарының үезинде тургускулаан соңгулда блоктары болур.

23 чүүл. Соңгулда блоктары

1. Соңгулда блоктарын соңгулданың ийиден эвээш эвес каттыжышкыннары тургузуп болур.

2. Хөй-ниити каттыжышкыннары блоктуң составынга бактаап кирген таварылгада, соңгулдалар үезинде соңгулданың бот-тускайлаң каттыжышкыны болуп азы соңгулданың өске блогунга бактаап кирбес.

3. Соңгулда блоктарын хөй-ниити каттыжышкыннарын тус чер салбырларының кады эрттиргилээн хуралдарынга тургузар.

4. Соңгулда блоктарын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бүрүткээр. Соңгулда каттыжышкыннарының бүрүн эргелиг төлээлериниң ат салганы, соңгулда блогун тургузар дугайында ол каттыжышкыннарның кады үндүрген шиитпирин база хөй-ниити каттыжышкыннарының кады эрттирген хуралының протоколун Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга кииргениниң соонда, беш хонук хуусаадан орайтатпайн бүрүткээр.

24 чүүл. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери

1. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүү дээрге кандидаттарны соңгукчулар шуут дорт боттары депшидер эргени ажыглаар, соңгукчулар бөлүү болур.

2. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүүн хамаарышкан соңгулда округунуң девискээринде чурттап турар хамаатыларның 5-тен эвээш эвези олуржур ужурлуг, оларның чурттап, ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның хуралынга тургузар.

3. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүүн хуралга олурушканнарның төрүттүнген чылын, адрезин, чурттап турар черин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын бижип айыткан база олар хуузунда адын салган даңзызын кожуп каар хуралдың протоколу-биле тургузар.

4. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүүн девискээр соңгулда комиссиязы бүрүткээр.

25 чүүл. Соңгулда каттыжышкыннарының, соңгулда блоктарының база соңгукчуларның эгелекчи бөлүктериниң бүрүн эргелиг төлээлери

Соңгулда каттыжышкыны, соңгулда блогу болгаш соңгукчуларның эгелекчи бөлүү бо Хоойлуга дүүштүр соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң база соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң киржилгези-биле холбашкан бүгү-ле айтырыглар, ооң иштинде саң-хөө айтырыгларының талазы-биле ону төлээлээр бүрүн эргелиг бодунуң төлээлерин томуйлаар.

Девискээр соңгулда комиссиязы аңаа кирген документилерниң дүүшкенин тодараткаш, оларның кирген хүнүнден бээр 3 хонук дургузунда соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң азы соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң бүрүн эргелиг төлээлерин бүрүткээр дугайында шиитпирни хүлээп алыр болгаш бүрүткээн шынзылгаларын оларга тыпсып бээр хүлээлгелиг.

26 чүүл. Соңгулда каттыжышкыннарының, соңгулда блоктарының болгаш соңгукчуларның эгелекчи бөлүктериниң соңгулдаларга киржилгези

Соңгулда каттыжышкыннары, соңгулда блоктары болгаш соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларынга бо Хоойлуда доктааткан чурум-биле киржир.

Бүгү-ле соңгулда каттыжышкыннары, соңгулда блоктары болгаш соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери соңгулдаларга деҥ эрге-биле киржир.

V ЭГЕ. Кандидаттарны депшидери болгаш бүрүткээри

27 чүүл. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга кандидаттарны депшидер эрге

1. Депутаттарга кандидаттарны соңгулда каттыжышкыннары, соңгулда блоктары, эгелекчи бөлүктери база соңгукчулар шуут боттары, ооң иштинде ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле депшидер эргелиг.

2. Девискээр соңгулда комиссиялары соңгулда округтарының даңзызын парлап чарлааның соонда, кандидаттарны депшидип эгелээр болгаш соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонук четпейн турда, доостур.

28 чүүл. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга кандидаттарны соңгулда каттыжышкыннарының, соңгулда блоктарының депшидери

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга кандидаттарны соңгулда каттыжышкыннарының аңаа бүрүн эргелиг төлээлеткен органнары кандидаттың бадыладыр соңгулда округун айытпышаан депшидер.

Соңгулда каттыжышкыны, соңгулда блогу соңгулданың бир округунга чаңгыстан хөй эвес кандидатты депшидер эргелиг.

2. Кандидаттарны депшидер дугайында шиитпирни чажыт бадылаашкын-биле хүлээп алыр.

3. Депутатка кандидатты ол округ талазы-биле депшидер дугайында соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң шиитпирин девискээр соңгулда комиссиязынга киирер. Кандидатты депшидер дугайында шиитпирге ооң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин) база чурттап турар черин айтыр.

4. Девискээр соңгулда комиссиязы документилерни хүлээп алганының дугайында бадыткалды соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң бүрүн эргелиг төлээзинге тыпсып бээр.

29 чүүл. Соңгулда каттыжышкыннарының, соңгулда блоктарының депшиткени кандидаттарны деткиири-биле хол үжүүн чыыры

1. Соңгулда округунга кандидатты депшиткен соңгулда каттыжышкыны, соңгулда блогу хамаарышкан соңгулда округунуң соңгукчуларының хол үжүүн округта соңгукчуларның ниити санының ийи хуудан эвээш эвес саныг кылдыр чыып алыр.

2. Соңгулда каттыжышкыны, соңгулда блогу боттарының депшиткен кандидадын деткиири-биле хол үжүү чыырын, бүрүткеткениниң херечилелин девискээр соңгулда комиссиязы соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң бүрүн эргелиг төлээзинге тывыскан хүнүнден-не эгелей бээр эргелиг.

3. Хол үжүүн кижилерниң ажылдап, албан хаап, өөренип, чурттап турар чериниң аайы-биле соңгулда мурнунуң кылыр ажылдарынга, а ол ышкаш сурталды болгаш хол үжүү чыырын хоойлу-биле хоруваан өске-даа черлерге чыыр. Ынчаарга хол үжүү чыып чоруур кижиниң талазындан соңгукчуларны кандыг-даа хевир-биле албадаарын азы хээлилээрин болдурбас.

4. Хол үжүү салыр кижилерни бо Хоойлунуң 1-ги капсырылгазында айыткан майык-биле соңгулда каттыжышкыннары белеткээр.

Хол үжүү салыр хуудус бүрүзүнге кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин) болгаш чурттап турар черин айтыр, айыткан бо сан-медээлерден аңгыда, хол үжүү салыр хуудуска чогуур соңгулда каттыжышкынынга кандидаттың хамаарылгазын айтыр.

5. Соңгукчуларның янзы-бүрү соңгулда каттыжышкыннарындан, соңгулда блоктарындан, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктеринден кандидаттарны соңгукчулар деткиири-биле, ынчаарга чаңгыс ол-ла кандидатты чүгле чаңгыс катап деткиири-биле холунуң үжүүн салыр эргелиг. Ынчангаш соңгукчу кижи бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын (18 хар назылыгда — хүнүн болгаш айын немей), чурттап турар чериниң адрезин, паспортун азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын, а ол ышкаш ат салган хүнүн, айын, чылын айтып бижиир. Хол үжүү чыып чоруур кижи соңгукчунуң дилээ-биле даңзыга немелде сан-медээлерни киирип болур.

6. Хол үжүү салган хуудуска хол үжүү чыгган кижи бодунуң фамилиязын, адын база адазының адын, чурттап турар черин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын айтып тургаш база кандидаттарны депшидип турар соңгулда кат-

(Уланчызы 3-кү арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕРИНИҢ ТУС ЧЕР ХУРАЛДАРЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Уланчызы. Эгези 2-ги арында).

тыжышкынының, соңгулда блогунуң, соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң бүрүн эргелиг төлээзи шынзыдып, ат салыр.

30 чүүл. Кандидаттарны соңгукчуларның шуут боттарының депшидери

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга кандидаттарны соңгукчуларның шуут боттары депшидерин соңгукчуларның эгелекчи бөлүү, ол ышкаш ажылдап, албан хаап, өөренип, чурттап турар чериниң аайы-биле азы бодун боду депшидер арга-биле чорудар.

2. Өнчүнүң бүгү-ле хевирлериниң бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның администрациялары база күш-ажылчы коллективтери кандидаттарны депшидеринге дең байдалдарны тургузарынга дуза чедирер хүлээлгелиг.

3. Кандидатты депшиткенин деткиири-биле хол үжүү чыырының эгелекчилери бодунуң эгелекчи саналының дугайында девискээр соңгулда комиссиязынга бижимел-биле дыңнадыр. Ол дыңнадышкынга кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин) база чурттап турар черин айыткан болур. Билдириишкинге кандидатты депшидер талазы-биле эгелекчи бөлүктүң хуралының протоколун, хуралга олурушканнарның даңзызын база соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң бүрүн эргелиг кижизин томуйлааның дугайында шиитпирни кожар.

4. Кандидат бодун боду депшидип турар үеде хамаарышкан соңгулда округунуң талазы-биле бадыладыры-биле бодунуң кандидатуразын депшидер дугайында бижимел билдириишкинин девискээр соңгулда комиссиязынче чорудуп бээр болгаш бо чүүлдүң ийиги кезээниң көргени, бодунуң дугайында сан-медээлерни дыңнадыр.

31 чүүл. Соңгукчуларның шуут боттарының депшиткени кандидаттарны деткиири-биле хол үжүүн чыыры

1. Соңгукчуларның шуут боттарының депшиткени кандидаттарны деткиири-биле хол үжүүн соңгулда округтарының аттарын парлаан хүнүнден бээр база хамаарышкан девискээр соңгулда комиссиязынче бижимел билдириишкинни киргениниң соонда эгелээр.

Кандидатты деткиири-биле ук соңгулда округунуң соңгукчуларының нийти санындан соңгукчуларның ийи хуузундан эвээш эвезиниң хол үжүүн чыгган турар ужурлуг.

2. Хол үжүүн чүгле кандидатты депшиткен ол соңгулда округунуң соңгукчуларының аразынга чыып болур. Хол үжүүн чоннуң ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле чыыр. Ынчаарга хол үжүү чыып чорур кижиниң талазындан кандыг-даа хевир-биле соңгукчуларны албадаарын база хээлилээрин болдурбас.

3. Хол үжүү салыр хуудусту соңгукчуларның эгелекчи бөлүү бо Хоойлуда № 2 капсырылга-биле доктааткан майык-биле, бодунуң кандидатуразын боду депшиткен кандидат № 3 капсырылгада доктааткан майыы-биле белеткээр.

Хол үжүү салыр хуудус бүрүзүнге кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин), чурттап турар черин база ооң депшиттиргени соңгулда округунуң адын айтыр.

4. Соңгукчу кижи хол үжүү салыр хуудуска холунуң үжүүн салбышаан, бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын (18 хар назылыгда — хүнүн база айын немей), чурттап турар чериниң адрезин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын, а ол ышкаш хол үжүү салган хүнүн, айын, чылын айтып каар. Хол үжүү салган хуудусту боттарының фамилияларын, аттарын, адаларының аттарын, чурттап турар черлерин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын айтып тургаш, хол үжүү чыгган кижи база кандидат боду шынзыдып, ат салыр.

32 чүүл. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга кандидаттарны бүрүткээри

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралының депутаттарынга кандидат чүгле чаңгыс соңгулда округунуң талазы-биле бүрүткеткен туруп болур.

2. Соңгулдалар каттыжышкыннарындан, соңгулда блоктарындан, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктеринден соңгулда округтарынга бадыладыр деп турар кандидаттарны бүрүткээрде, соңгукчуларның ол каттыжышкыннарының, блоктарының болгаш эгелекчи бөлүктериниң бүрүн эргелиг төлээлери соңгулдалар хүнүнге чедир 3 хонуктан орайтатпайн, кандидатты деткиири-биле хол үжүү салыр хуудустарны база кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин) база чурттап турар черин айтып тургаш, ооң дугайында сан-медээлерни, а ол ышкаш ук округ талазы-биле бадыладырын ооң чөпшээрээриниң дугайында кандидаттың билдириишкинин девискээр соңгулда комиссиязынга киирер.

3. Хол үжүү салыр хуудустар-биле деңге кады республиканың соңгулда каттыжышкыннарының кожууннарда, хоорайларда салбырлары:

соңгулда каттыжышкынының Тыва Республиканың Юстиция яамызы бүрүткээн дугайында херечилелдиң хоолгазын;

уставтың шынзыткан хоолгазын (хол үжүү салыр хуудустарны хүлээп алган дугайының бадыткалы-биле кады соңгулда каттыжышкынының бүрүн эргелиг төлээзинге хары угда эгидип бээр) эккеп көргүзер.

Нийти федералдыг партияларның, политиктиг шимчээшкиннерниң болгаш хөй-нийтиниң өске-даа каттыжышкыннарының кожууннар, хоорайлар салбырлары — Тыва Республиканың девискээринге боттарының салбырларын тургусканының дугайында партияның, шимчээшкинниң төп органнарының шиитпирин (хоолгазын) киирер.

4. Соңгулда каттыжышкыннарының бүгү-ле кожууннар, хоорайлар салбырлары соңгулда каттыжышкынының бүрүн эргелиг төлээзиниң доктааткан чурум езугаар бижип кылган шынзылгазын эккеп көргүзер.

5. Соңгулда блоктарының кожууннар, хоорайлар салбырларының бүрүн эргелиг төлээлери хол үжүү салыр хуудустар-биле кады соңгулда блогун тургускан дугайында хөй-нийти каттыжышкынының шиитпирин, кандидаттарны депшиткилээн, блоктуң каттышкан хуралының шиитпирин, а ол ышкаш хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар бижип кылган блоктуң бүрүн эргелиг төлээзиниң шынзылгазын киирер.

6. Округтуң соңгукчуларының шуут боттарының депшиткени кандидат соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонуктан орайтатпайн, соңгукчуларның ону деткээн хол үжүктерин хол үжүү салган хуудустарны база ол округ талазы-биле ооң бадыладыр дээн чөпшээрелиниң дугайында хууда билдириишкинин девискээр соңгулда комиссиязынга киирип бээр.

7. Хол үжүү салыр хуудустарны девискээр соңгулда комиссиязынга киирер. Хол үжүү салган ама саазыннарны болгаш өске-даа документилерни хүлээп алганының дугайында документилерни хүлээп алган хүнүн, айын, чылын база үезин ыяап-ла айтып тургаш, бижимел бадыткалды бүрүн эргелиг төлээзинге азы кандидатка тыпсып бээр.

8. Девискээр соңгулда комиссиязы документилерни хүлээп алган хүнүнден бээр 5 хонук дургузунда кандидатты депшиткен чуруму бо Хоойлу-биле дүүшкенин хынап көөр болгаш хол үжүү салган хуудустарның база өске-даа документилерниң киргениниң болгаш оларны хүлээп алганының ээлчээн шыңгыы сагып тургаш, кандидатты бүрүткээр, чок болза, бүрүткээринден ойталаар дугайында шиитпирни хүлээп алыр.

9. Соңгулда комиссиялары хол үжүү салган хуудустарда база өске-даа документилерни долдуруп бижээнин хынап турда, соңгулда каттыжышкыннарының, соңгулда блоктарының, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктериниң бүрүн эргелиг төлээлери, а ол ышкаш ол соңгулда округунга депшиткен кандидаттар олуржур эргелиг.

10. Хол үжүү салган хуудустарда киирген сан-медээлерниң шынныынга азы соңгукчуларның хол үжүүнүң шынныынга чигзинген таварылгада, девискээр соңгулда комиссиязы хол үжүү салган хуудустарның чогуур хыналдазын организастаар.

11. Девискээр соңгулда комиссиязының кандидатты бүрүткээр дугайында азы ону бүрүткээринден ойталаар дугайында шиитпирни Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга азы судка хомудап болур.

12. Бүрүткеткен кандидат бүрүзүнге ону бүрүткээн дугайында хүнүн, айын, чылын болгаш үезин айыткаш, шынзылганы тыпсып бээр. Бүрүткеткен кандидаттарның дугайында сан-медээлерни оларны бүрүткээн соонда, ийи хонук дургузунда соңгукчуларга дыңнадып медээлээр.

13. Бир эвес кандидат кандыг-бир соңгулда каттыжышкынынга бактаап кирбейн турар болза, ол кижи хамаарышпас кандидат болуп, соңгулдаларга киржир. Кандидаттың кайы-бир соңгулда каттыжышкынынга бактаап турарының дугайында азы ооң хамаарышпас эрге-байдалының дугайында соңгулда бюллетенинге бижип айтыр.

14. Бир эвес соңгулда округунга кандидаттарны бүрүткээри доозулган соонда үеде соңгулдалар хүнүнге чедир ийиден эвээш кандидат артар болза, кандидаттарны немей депшидери-биле база бо Хоойлуда айыткан хуусаалар-биле дүүштүр соңгулдаларның даараазында ажылдарын боттандырары-биле девискээр соңгулда комиссиязының шиитпири-биле ол соңгулда округтарынга соңгулдаларны 12 неделяже соңгаарладыр.

VI ЭГЕ. Депутаттарга кандидаттарның эрге-байдалы

33 чүүл. Депутаттарга кандидаттарның эргелери болгаш хүлээлгелери

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарынга бүгү кандидаттар дең эргелерлиг болур болгаш хүлээлгелери база дең болур. Кандидат кижи соңгулдалар хүнүнге чедир бодунуң кандидатуразын кайы-даа үеде уштуп каапкап болур эргелиг.

2. Күрүне азы муниципалитет албан-ажылында, а ол ышкаш массалыг информация чепсектеринде ажылдап турар кандидаттар бүрүткеткен үезинден соңгулдаларның түңнелдерин парлагыжеге чедир оларның боттарының хууда билдириишкиннери-биле албан-ажыл хүлээлгелерин күүседиринден хосталыр болгаш бодунуң албан-ажыл байдалын арттыр ажыглаар эргези чок.

Кандидаттар бүрүткеткениниң соонда, соңгулдаларга киржип турар үезинде оларның боттарының билдириишкиннери-биле ажылындан, шериг албанындан, шериг чыылдаларындан болгаш өөредилгезинден хостадып ап болур.

3. Албан-ажыл хүлээлгелерин күүседиринден кандидатты бүрүткээн дугайында девискээр соңгулда комиссиязының шиитпиринге үндезилээш, хамаарышканы күрүне, муниципалитет органының азы массалыг информация чепсектериниң удуртукчузунуң дужаалы (айтыышкыны)-биле хостаар.

4. Депутаттарга кандидаттарны соңгулдаларга белеткелдиң база ону эрттирериниң үезинде чагырганың (ажыл берикчизиниң) эгелекчи саналы-биле ажылындан үндүрүп болбас азы оларның чөпшээрели чокка өске ажылче шилчидип болбас. Соңгулдаларга кандидаттың киржип турган үезинде бүрүткединге чедир ооң ажылдап турганы ол-ла мергежилиниң аайы-биле күш-ажылчы стажынга киир санаар.

5. Депутатка кандидат бүрүткеткен хүнүнден эгелээш, соңгулдаларның түңнелдерин шуут парлап чарлаан хүнүнге чедир транспорт чарыгдалдарын эгидип алыр эргелиг. Чарыгдалдарны төлеп бээриниң чурумун девискээр соңгулда комиссиязы тодарадыр.

6. Депутатка кандидат бүрүткеткениниң соонда, хамаарышкан муниципалитет тургузуунуң девискээринге прокурорнуң чөпшээрежилгези чокка туттуруп хоругдаткан (кем-херек кылган черинге туттурган таварылгалардан аңгыда), чурттап азы ажылдап турар чериниң аайы-биле үжеттирген, бажыңнаткан, кеземче харыысалгазын хүлээткен туруп болбас.

7. Депутатка кандидат ооң бижимел билдириишкини езугаар ол-ла девискээр соңгулда коиссиязының бүрүткээри 4 чедир бүзүреттирген кижилиг боор болур. Бүзүреттирген кижилер хамаарышканы соңгулда округундан шынзылгаларны алыр болгаш кандидаттарны соңгуурунга дөгүм болур тайылбыр ажыл-чорудулганы чорудар. Бүзүреттирген кижилерин томуйлап алган кандидаттар боттарының бүзүреттирген кижилеринге берген шынзылгаларны күш чок кылып каар ужурлуг чогуур соңгулда комиссиязынга ол дугайын бижимел-биле дыңнаткаш, ол улузун кайы-даа үеде дедир кыйгыртып болур.

VII ЭГЕ. Соңгулда мурнунуң суртаалы

34 чүүл. Соңгулда мурнунуң суртаалынга киржир эрге

1. Соңгукчулар, хөй-нийти каттыжышкыннары хоойлунуң чөпшээрээни хевир-биле болгаш хоойлу езугаар аргалар-биле кандидаттар «дээш» база «удур»-даа суртаалды шаптараазын чокка чорудар эргелиг.

2. Соңгулда мурнунуң суртаалын массалыг информация чепсектерин дамчыштыр соңгулда мурнунуң хемчеглерин, ооң иштинде соңгукчулар-биле хуралдарны база ужуражылгаларны эрттирериниң, соңгулда мурнунуң ажык санал-онал солчурунуң болгаш маргылжып чугаалажырының, митингилерниң, чыскаалдарның, чыскаалып алгаш кылаштажырының, суртаал материалдарын парлап үндүрериниң база ону тарадырының аргазы-биле боттандырып болур. Кандидат, соңгулда каттыжышкыны массалыг информация чепсектерин дамчыштыр соңгулда мурнунуң суртаалының хевирин болгаш характерин боду тодарадып алыр эргелиг.

3. Соңгулда мурнунуң суртаалын, соңгулда мурнунуң кандыг-даа материалдарын тарадырын;

күрүне эрге-чагырга органнарынга, тус черниң бот-башкарылга органнарынга, боттарының албан-ажыл хүлээлгелерин боттандырып турган үезинде, оларның албан-дужаалдыг кижилеринге;

шериг кезектеринге, шериг албан черлеринге болгаш организацияларынга;

ачы-буян организацияларынга база шажын-чүдүлге каттыжышкыннарынга;

соңгулда комиссияларының кежигүннеринге хоруур.

4. Массалыг информация чепсектериниң журналистеринге, албан-дужаалдыг улустарынга, күрүнениң, муниципалитет телерадиокомпаниязының албан-дужаалдыг улузунга база чогаадыкчы ажылдакчыларынга, бир эвес айыткан кижилер кандидаттар, чок болза кандидаттарның бүзүреттирген улузу болуп турар болза, массалыг информация чепсектерин дамчыштыр соңгулда кампаниязын чырыдарынга киржирин хоругдаар.

5. Кандидаттар, соңгулда каттыжышкыннары, соңгулда блоктары, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери болгаш оларның бүрүн эргелиг төлээлери соңгукчуларга акша-хөреңгилерни, белектерни болгаш материалдыг өске-даа өртек-үнелиг чүүлдерни бээр, черле соңгулда мурнунуң организастыг ажылын (соңгулда участоктарынга дежурнайлаашкын, хол үжүү чыыры болгаш ол ышкаш өске-даа чүүлдерни) кылганы дээш садыызы кылдыр бээр, бараанарны чиик өртек-биле садарын, соңгулда кампаниязынга тускай белеткээн парлаан чүүлдерден, ооң иштинде чуруктарлыг материалдардан, а ол ышкаш демдектерден аңгыда, кандыг-даа бараанарны халас тарадып үлээр эргези чок. Кандидаттар, кандидатты депшиткен хөй-нийти каттыжышкыннары болгаш оларның бүрүн эргелиг төлээлери соңгулда мурнунуң суртаалын чорудуп тура, оларга акша-хөреңгилерни, өртектиг саазыннарны болгаш материал талазы-биле үнелиг өске-даа чүүлдерни аазап, соңгукчуларга салдар чедирер эргези чок.

6. Соңгулда комиссиялары соңгулда мурнунуң суртаалын чорударының доктааттынган чурумунуң сагылдазын контрольдаар. Хоойлу-дүрүмге удур чугаалар дугайында азы хоойлу-дүрүмге удур материалдар тарадканының дугайында дыңнап каанда, олар ындыг ажыл-чорудулганы соксадыр дугайында хемчеглерни алыр болгаш хоойлу-дүрүмге удур ажыл-чорудулганы соксадыр дугайында бижикти чогуур органнарга, а ол ышкаш кандидатты бүрүткээн дугайында бижикти судче киирер эргелиг.

35 чүүл. Соңгулда мурнунуң хемчеглерин эрттирериниң чуруму

1. Тус черниң бот-башкарылга органнары соңгулда мурнунуң хуралдарын, кандидаттарның болгаш оларның бүзүреттирген улузунуң соңгукчулар-биле ужуражылгаларын организастаарынга база эрттиреринге кандидаттарга дуза чедирер. Ындыг хуралдарны эрттиреринге бажың-балгаттарны үндүрүп бээриниң дугайында дилеглерни тус чер чагыргазының баштыңнары 5 хонук хуусаада чугаалажып көөр болгаш чогуур соңгулда комиссиязының доктааткан чурум езугаар хандырып бээр.

Соңгулда участоктарының бажың-балгаттарынга суртаал чорударын хоругдаар.

2. Күрүнениң эрге-чагырга органнарының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилери база, соңгулда комиссиялары ажыглаар кылдыр соңгукчулар-биле кандидаттарның болгаш оларның бүзүреттирген кижилери ужуражырынга күрүне азы муниципалитет өнчүзүнде турар бажың-балгаттарны халаска үндүрүп бээр хүлээлгелиг. Соңгулда мурнунуң суртаалын чорударда бүгү-ле кандидаттарга дең эргелиг аргаларны соңгулда комиссиялары хандырып бээр хүлээлгелиг.

36 чүүл. Суртаал талазы-биле парлаан материалдарны белеткеп үндүрери

1. Соңгулдаларга киржип турар партияларның болгаш политиктиг шимчээшкиннерниң соңгулда каттыжышкыннарының кожуун, хоорай салбырлары, тус-тус кандидаттар плакаттарны, хуудустарны болгаш суртаалдың өске-даа материалдарын шаптараазын чокка белеткеп үндүрер эргелиг.

2. Суртаал талазы-биле парлаан бүгү-ле материалдарга оларны белеткеп үндүргени дээш, харыысалгалыг организациялар база кижилер дугайында медээлерни киирген болур ужурлуг. Белеткээн улузу билдинмес суртаал материалдарын тарадырын хоруур.

3. Ат салбаан, чок болза суртаал талазы-биле меге материалдарны тараткан дугайы билдине берген девискээр болгаш участок соңгулда комиссиялары оларны тарадырын болдурбас талазы-биле хемчеглерни алыр болгаш хоойлу-дүрүмге удур суртаал ажыл-чорудулгазын болдурбас дугайында негелдени иштики херектерниң чогуур органнарынга киирер ужурлуг.

4. Суртаал талазы-биле парлаан материалдарны азары-биле зы чыпшырып каары-биле тускай дериттинген черлерни соңгулдалар хүнүнге чедир 20 хонуктан орай эвесте тус чер чагыргазы аңгылап үндүрүп бээр. Ындыг черлер соңгулданың участок бүрүзүнүң девискээринге чаңгыстан эвээш эвес болур ужурлуг.

Суртаал талазы-биле парлаан материалдарны соңгулда комиссияларының болгаш соңгулда участоктарының бажыңнарындан база оран-саваларындан, күрүне эрге-чагыргазының база тус черниң бот-башкарылга органнарының административтиг бажың-балгаттарындан аңгыда, кандыг-даа оран-савага, кандыг-даа бажың-балгатка база тудугга болгаш өске-даа объектиге азып каап болур.

37 чүүл. Соңгулда мурнунуң суртаалын чорударының хуусаазы

1. Соңгулда мурнунуң суртаалы кандидаттарны бүрүткээн хүнүнден эгелээр болгаш соңгулдалар хүнүнге чедир бир хүн мурнунда доостур.

2. Соңгулда комиссияларының бажың-балгаттарындан болгаш оран-саваларындан дашкаар мурнунда-ла аскылап каан суртаал талазы-биле материалдар мурнуку аскан черинге хевээр артып каап болур.

3. Соңгулдалар хүнүнге чедир, бадылаашкын хүнүн база киириштир, 3 хүн дургузунда соңгулдалар-биле холбашкан хөй-нийтиниң санал-оналдарын айтырганының, соңгулдаларның түңнелдери кандыг болурун даап бодааның болгаш өске-даа шинчилелдериниң түңнелдерин парлап дыңнадырын чөпшээревес.

VIII ЭГЕ. Соңгулдаларны акшаландырары

38 чүүл. Соңгулдаларны белеткээриниң болгаш эрттирериниң саң-хөө хандырылгазы

Соңгулдаларны организастаарынга болгаш эрттиреринге Тыва Республиканың республика база тус чер бюджеттеринден үндүрүп берген акша-хөреңгилер Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылааны, даап бодааны чарыгдалдарның сметазынга үндезилээш, девискээр соңгулда комиссияларының эргезинге кирер.

39 чүүл. Акша-хөреңгилерниң учедунуң чуруму болгаш саң-хөө отчеду

1. Бо Хоойлунуң 8-ки чүүлүнге дүүштүр республика болгаш тус чер бюджеттеринден соңгулдаларны белеткээринге база эрттиреринге үндүрүп берген акша-хөреңгилерни соңгулдаларның болур хүнүн, айын, чылын чарлап дыңнатканының соонда, 10 хонуктан орайтатпайн, девискээр соңгулда комиссияларының агар санынче шилчидер болгаш соңгулданың чогуур комиссияларының аразынга хуваар.

2. Соңгулда комиссияларының даргалары акша-хөреңгилерни баш билип чарыгдаар болгаш соңгулда комиссияларының саң-хөө айтырыгларының талазы-биле шиитпирлеринге саң-хөө документилериниң дүүшкек болуру дээш харыысалгалыг болур.

3. Айыткан акша-хөреңгилерни чарыгдаарының дугайында девискээр соңгулда комиссияларының база участок комиссияларының саң-хөө талазы-биле отчеттарының майыктарын Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр кожууннар, хоорайлар чагыргаларының саң-хөө эргелелдери доктаадып тургузар.

Участок соңгулда комиссиялары саң-хөө отчеттарын соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 10 хонуктан орайтатпайн, девискээр соңгулда комиссиязынга киирер.

Девискээр соңгулда комиссиялары саң-хөө отчедун соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 25 хонуктан орайтатпайн, Төп соңгулда комиссиязынга киирер.

Девискээр соңгулда комиссиязы акша-хөреңгилерни чарыгдааның дугайында саң-хөө отчедун хынаары-биле болгаш чөпшээредири-биле соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 40 хонуктан орайтатпайн, кожуун, хоорай чагыргазының саң-хөө килдизинге киирип бээр.

Ону хынап көргениниң соонда, ынчалза-даа соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 60 хонуктан орайтатпайн, саң-хөө отчедун кожуун, хоорай чагыргазының саң-хөө килдизи төлээлекчилер Хуралынга (чагырга коллегиязынга) бадыладыры-биле киирер.

Ол отчетту ону бадылаан соонда, ийи неделя хуусаада кожуун, хоорай солунунга парлаар.

4. Соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге девискээр комиссиязынга бюджеттен үндүрүп берген акша-хөреңгилерниң артыын база айыткан сорулгазынга ооң чарыгдаваан акша-хөреңгилерни кожуун, хоорай бюджединге эгидип бээр.

IX ЭГЕ. Бадылаарының чуруму

40 чүүл. Бадылаашкын эрттирер бажың-балгат

1. Бадылаашкын эрттирер бажың-балгатты участок соңгулда комиссияларының эргезинге чогуур тус черниң чагыргазы халаска үндүрүп бээр.

2. Бадылаашкын эрттирер бажың-балгатка чажыт бадылаашкынның кабиназы азы тускай дерээн черлер турар. Чажыт бадылаашкынга кабиналарны, тускай дерээн черлерин столчугаштар-биле база бижик бижиир херекселдер-биле дериир. Бо сорулгалар-биле карандаштар ажыглаарын чөпшээревес.

3. Бадылаашкын эрттирер өрээлге, чок болза ооң шуут мурнунга соңгулда бюллетенин долдурарының хевирин база информация материалдарын делгеп салыр делгиирни участок соңгулда комиссиязы дерип кылыр ужурлуг.

Бадыладыр дээн бүгү-ле кандидаттарның дугайында база оларның соңгулда платформаларының дугайында информация материалдарынга суртаал кыйгырыглар турбас ужурлуг.

41 чүүл. Соңгулда бюллетени

1. Кожууннуң, хоорайның төлээлекчилериниң тус чер Хуралының депутаттарын соңгууру-биле соңгукчу бүрүзү соңгулда бюллетенин алыр.

2. Соңгулда бюллетенинге ук соңгулда округунуң талазы-биле бүрүткеткен бүгү-ле кандидаттарның алфавит езугаар фамилиялары, аттары, адаларының аттары база бо Хоойлунуң 31 чүүлүнүң үшкү кезээнде көрдүнген оларның сан-медээлери кирген турар. Бир эвес кандидатты соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң кожуун, хоорай салбыры депшиткен таварылгада ол соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң аттарын, а ол ышкаш бир эвес ындыг хамаарылга бар болза, политиктиг партияга азы соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунуң составында бактаап турар хөй-нийтиниң өске-даа каттыжышкынынга кандидаттың бактаап кирип турарын айтыр. Бир эвес кандидатты соңгукчулар шуут боттары депшиткен болза, ооң политика талазы-биле кымга бактаап турарын чүгле кандидаттың бодунуң күзели-биле айтыр.

Кандидат бүрүзүнүң дугайында сан-медээлерниң оң талазынга куруг дөрбелчин арттырып каар. Кандидаттарның даңзызының сөөлүнге «Шупту кандидаттарга удур» деп көзенекти ооң оң талазында турар куруг көзенек-биле дужааштыр парлап каан болур. Соңгулданың бюллетень бүрүзүнге ону долдурарының чурумунуң дугайында тайылбыр бар турар ужурлуг.

3. Соңгулда бюллетениниң майыын болгаш сөзүглелин соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонуктан орай эвесте Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бадылаар.

4. Участок соңгулда комиссияларын соңгулдалар хүнүнге чедир 4 хонуктан орайтатпайн бадылаашкын бюллетеньнери-биле хандырар.

Участок соңгулда комиссиязынга дамчыдып берип турар соңгулда бюллетеньнериниң саны соңгулда участогунуң талазы-биле соңгукчуларның даңзызында киирген соңгукчуларның санының 0,5 хуузундан көвүдевес болур.

5. Девискээр соңгулда комиссиязы бюллетеньнерни, бирээзи девискээр соңгулда комиссиязынга артып каар, ийигизин бюллетеньнерни алган комиссияга ийи кезек кылдыр тургузар акт езугаар дамчыдып бээр.

6. Соңгулда бюллетениниң оң талакы үстүкү азыынга участок соңгулда комиссиязының таңмазы-биле шынзыдар, ийи кежигүнүнүң хол үжүүн салыр. Үстүнде бо чурум-биле доктааттынмаан соңгулда бюллетеньнерин доктааттынмаан майыктың бюллетеньнери деп санаар болгаш бадылаашкыннарны санап турар үеде херекке албас.

7. Депутатка чамдык кандидаттар соңгулдалар хүнүнге чедир, ынчалза-даа соңгулда бюллетеньнерин белеткеп каапканда, үнүп чоруй барган таварылгада, девискээр соңгулда комиссиязының айтыышкыны-биле участок комиссиялары депутатка кандидаттан үнүп чоруй барганнарның дугайында соңгулда бюллетеньнеринде сан-медээлерни шыйып каартар, чок болза соңгулда бюллетеньнерин катап парлап белеткээр.

8. Соңгулда бюллетеньнерин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы тыва база орус дылдарга парладыр.

42 чүүл. Бадылаарының чуруму

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларынга бадылаашкынны дыштаныр хүннерниң бирээзинде 8 шактан 22 шакка чедир эрттирер.

2. Бадылаашкынның болур чериниң болгаш эртер үезиниң дугайында участок соңгулда комиссиялары соңгулдалар хүнүнге чедир 20 хонуктан орай эвесте соңгукчу бүрүзүнге бижимел-биле дыңнадыр хүлээлгелиг.

3. Соңгулда хүнүнде кандыг-бир чылдагааннар-биле бодунуң чурттап турар черинге турбас апарган соңгукчу девискээр соңгулда комиссиязының турар бажыңынга (соңгулдаларга чедир 15-4 хонук турда, участогунга соңгулда хүнүнге чедир 3-1 хонук турда) келгеш, соңгулда бюллетеньнерин долдургаш, билдириишкини езугаар хуусаа бетинде бадылап каап болур. Ынчаарга бадылаашкынның чажыдын-на үреп болбас ужурлуг. Бир эвес соңгукчу кижи хуусаа бетинде бадылап турар болза, ынчан аңаа бээр соңгулда бюллетениниң артынга хамаарышкан соңгулда комиссиязының ийи кежигүнү адын салгаш, ол комиссиязының таңмазы-биле шынзыдар.

Долдурган бюллетенин соңгукчу кижи чагаа хавынга суккаш, хырбалааш хамаарышкан соңгулда комиссиязының дежурный кежигүнүнге дамчыдып бээр. Чагаа хавында хырбалап каан черинге соңгулда комиссиязының ийи кежигүнү адын салгаш, соңгулданың хамаарышкан комиссиязының таңмазы-биле шынзыдар. Бадылап каапкан соңгукчуларның даңзызын база оларның бюллетеньнерин суп каан чагаа хаптарын девискээр соңгулда комиссиязы соңгулдалар хүнүнге чедир 3 хонуктан орай эвесте хамаарышкан соңгулда комиссиязынга дамчыдып бээр.

Девискээр соңгулда комиссиязы чогуур участок соңгулда комиссияларының дилээ-биле бадылаашкынны ыраккы болгаш барып чедери берге черлерге соңгулдалар хүнүнге чедир үш хонук дургузунда эрте эвесте эрттирерин чөпшээреп болур.

4. Соңгулдалар хүнүнде 8 шак турда, участок соңгулда комиссиязының даргазы соңгулда участогун ажыттынган деп чарлаар болгаш соңгулданың куруг хааржактарын комиссия кежигүннеринге, олуржуп турар соңгукчуларга болгаш хайгааракчыларга көргүскеш, оон соонда диизелеп хаап каар. Дараазында участок соңгулда комиссиязының даргазы хуусаа бетинде бадылааннарның долдурган, арттырып каан бюллетеньнери бар чагаа хаптарын ажыткаш, олардан ужулган бюллетеньнерни соңгулда хааржаанга суккулап каар. Чагаа хаптарының санын чарлап дыңнадыр болгаш участок комиссиязының протоколунга бижип каар. Оон соонда участок соңгулда комиссиязының даргазы бадылап киреринче соңгукчуларны чалаар.

5. Соңгукчу бүрүзү боду бадылаар, өске кижиниң орнунга бадылаарын чөпшээревес. Соңгулда бюллетеньнерин соңгукчуларның даңзызында киирген соңгукчуларга паспортун азы ооң ал-бодун шынзыдып турар өске-даа документини көргүскенде бээр. Соңгукчу кижи соңгулда бюллетенин алганын соңгукчуларның даңзызынга бодунуң холунуң үжүү-биле бадыткаар. Соңгукчу кижи соңгулда бюллетенинде куруг көзенекке ооң бадылап турары ол кандидадының фамилиязының солагай талазында, чок болза «Шупту кандидаттарга удур» деп одуругдан оң талады турар дөрбелчинге кандыг-даа демдекти салып каар.

Соңгулда бюллетенин соңгукчу кижи ол үеде кымның-даа анаа турарын чөпшээревес ужурлуг кабинага долдурар.

Бюллетеньни боду чааскаан долдурар аргазы чок соңгукчу участок соңгулда комиссиязының кежигүнү азы хайгааракчы болуп турар өске кижиниң дузазын ажыглаар эргези чок.

Соңгулданың долдуртунган бюллетенин соңгукчу кижи соңгулда хааржаанче суп каар.

6. Кажан соңгукчулар кадыының байдалы-биле азы чөптүг өске-даа чылдагааннар-биле участокка бадылаары-биле кээп шыдавас таварылгаларда болза, оларның бижимел азы аас-биле билдириишкини езугаар, бир эвес хайгааракчылар бадылаашкын участогунда туруп турар болза, олар олуржуп турда ук хамаатыларның туруп турар чериниң аайы-биле соңгулдага тускай ап чоруур хааржакты ажыглап тургаш, участок соңгулда комиссиязы бадылаашкынны организастаар. Соңгулдаларга ап чоруур хааржактарның соңгулда участогунга санын округ соңгулда комиссиязы тодарадыр.

7. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаар арганы бээр дугайында аас-биле билдириишкинни соңгукчу кижи аңаа соңгулда комиссиязының кежигүннери келгенде, бижимел-биле бадыткаар ужурлуг. Бо таварылгада участок соңгулда комиссиязының билдириишкиннер езугаар барып турар кежигүннери ат салдырары-биле бижимел азы аас-биле киирген билдириишкиннерниң саны-биле дүүшкек санныг бюллетеньнерни алыр.

Соңгукчуларның билдириишкиннериниң санын, а ол ышкаш соңгулдага ажыглап каапкан база эгидип берген бюллетеньнериниң санын аңгы акт-биле демдеглеп айтыр. Ооң-биле кады соңгукчуларның даңзызынга соңгукчу кижи бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар соңгаан дугайында демдеглеп каар.

8. Участок соңгулда комиссиязының кежигүнү-биле хайгааракчы кижи бадылаашкынның чажыдын үрээн ийикпе, соңгукчунуң тура-соруун илерединге салдар чедирерин оралдашкан болза, ол кежигүннү комиссияның ажылындан доп-дораан хостаар, а хайгааракчыны бадылаашкын болур турар бажың-балгаттан ырадыр. Бо дугайында шиитпирни участок соңгулда комиссиязы хүлээп алыр.

X ЭГЕ. Соңгукчуларның бадылаашкыннарын санаары болгаш соңгулдаларның түңнелин үндүрери

43 чүүл. Соңгулда участогунга бадылаашкыннарны санаары

1. Бадылаашкынның үези доосту бээрге, бадылаашкын болуп турар бажың-балгатта турар соңгукчулар соңгулда бюллетеньнерин алыр болгаш бадылап болур дээр дугайында участок соңгулда комиссиязы чарлаар.

2. Соңгулда хааржактарын ажыдарының мурнунда участок соңгулда комиссиязының кежигүннери хайгааракчылар олуржуп турда, бир эвес олар бадылаашкын өрээлинде туруп турар болза, соңгулдага ажыглаттынмаан бюллетеньнерни санааш, демдеглеп шыгжап каар. Соңгулданың шак ол бюллетеньнериниң санын чарлап дыңнадыр болгаш бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколга айтып бижиир, ооң соонда участок соңгулда комиссиязының даргазы соңгулда хааржактарындан таңмаларын азы диизелерниң үрелгени, үрелбээнин хынааш, хааржактарны ажыдар. Соңгулда хааржактарын ээлчег аайы-биле: баштай ап чорааннарын, оон доктаамал турарларын ажыдар. Баштай-ла соңгулдаларга ап чораан хааржактарда соңгулдаларның бар турар бюллетеньнерин санаар.

3. Ап чораан хааржактарда бар турар бюллетеньнерниң саны бадылаашкын болган бажың-балгаттан

(Уланчызы 4-кү арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕРИНИҢ ТУС ЧЕР ХУРАЛДАРЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Уланчызы. Эгези 2-ги, 3-кү арыннарда).

дашкаар бадылаашкыннар эрттиирин чөпшээрээр дугайында соңгукчулардан бижимел билдириишкиннерниң санындан ашпас болур ужурлуг.

4. Соңгулдаларга ап чораан хааржактарда соңгулда бюллетеньнериниң саны бижимел билдириишкиннерниң санындан хөй болганын тыс илереткен таварылгада, участок соңгулда комиссиязының шиитпири-биле оларны күш чок деп санаар. Бо фактыны бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаашкын эрттиирин хандырган участок соңгулда комиссиязының кежигүннериниң фамилияларын айтып тургаш, бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколга кожуп каар актыга айтып бижиир.

5. Соңгукчуларның бадылаанын санап турар үеде хамыктың мурнунда доктааттынмаан майыктың азы албан езузу-биле белеткеп кылбаан, чок болза соңгулда комиссиязының шынзытпааны бюллетеньнерни база күш чок деп санаан соңгулда бюллетеньнерин аңгылаар. Соңгукчунуң тура-соруун илереткенин тодарадыры болдунмас, ындыг соңгулда бюллетеньнерин күш чок деп санаар, ылаңгыя кандыг-даа демдекти (демдектерни) бир дөрбелчинден хөйүнге салган, чок болза оларның кайызынга-даа салбаан ындыг соңгулда бюллетеньнерин күш чок деп санаар. Дадагалзаашкыннар туруп кээр болза, участок соңгулда комиссиязы айтырыгны бадылаашкын-биле шиитпирлээр. Соңгулда бюллетенин күш чок деп санаар дугайында шиитпирни хүлээп алганда, ооң күш чок болганының чылдагаанын участок соңгулда комиссиязы оон артыы талазынга айтып каар. Ол бижимелди участок соңгулда комиссиязының үштен эвээш эвес кежигүнү ат салып, шынзыдар. Соңгулдаларның күш чок болган бюллетеньнерин соңгулдаларның өске бюллетеньнеринден аңгы ораап, шарып каар.

6. Соңгукчуларның бадылаанын бадылаашкынның үези төнген соонда, дораанна санап эгелээр болгаш бадылаашкынның түңнелдерин үндүргүжеге чедир чапсар чокка санаар, түңнелдериниң дугайын участок соңгулда комиссиязының бүгү кежигүннеринге, а ол ышкаш ,бир эвес хайгааракчылар бадылаашкын болуп турар оран-савага турар болза, оларга база дыңнадыр. Соңгукчуларның бадылаашкынын соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери санап үндүрер.

7. Участок соңгулда комиссиязы бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында дараазында сан-медээлерни:

даңзыга немей киирген соңгукчуларның санын киириштир бүрүткеткен соңгукчуларның санын;

участок соңгулда комиссиязының алганы соңгулда бюллетеньнериниң санын;

бадылаашкын хүнүнде соңгулда участогунга соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң санын;

хуусаа бетинде бадылаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң санын;

бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң санын;

соңгулданың демдеглеп шыгжап каан бюллетеньнериниң санын;

соңгулданың доктаамал хааржактарында бар соңгулда бюллетеньнериниң (доктааттынмаан майыктың бюллетеньнеринден аңгы) санын;

соңгулдаларга ап чораан хааржактарда бар соңгулда бюллетеньнериниң (доктааттынмаан майыктың бюллетеньнеринден аңгыда) санын;

соңгулданың күштүг болган бюллетеньнериниң санын;

соңгулданың күш чок болган деп көрген бюллетеньнериниң санын;

соңгулда бюллетенинге киирген кандидаттарның фамилияларын болгаш адының, адазының адының эге үжүктерин база оларның кижи бүрүзү дээш берген бадылаашкыннарның санын;

бүгү кандидаттарга шуптузунга удур бадылаан бадылаашкыннарның санын айтып бижээн протоколду тургузар.

8. Протоколду участок соңгулда комиссиязының бүгү кежигүннери, хайгааракчылар, кандидаттарның, соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының бүзүреттирген улузу олуржуп турда, 3 экземпляр кылдыр тургузар болгаш участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг бүгү-ле кежигүннери ат салыр. Участок соңгулда комиссиязының протоколунуң шуптузу-биле азы оон чамдык кезектери-биле чөпшээрешпес кежигүнү болурунуң онзагай санал-бодалын протоколга кожар эргелиг, ооң дугайында протоколга тускай демдеглеп каар.

9. Бадылаашкын хүнүнде бо Хоойлунуң үрээнинге участок соңгулда комиссиязынга киргилээн хомудалдарны (билдириишкиннерни), а ол ышкаш оларның талазы-биле соңгулда комиссиязының хүлээп алган шиитпирлерин протоколдуң бирги экземплярынга кожар. Хомудалдарның (билдириишкиннерниң) база участок соңгулда комиссиязының шиитпирлериниң шынзыткан хоолгаларын протоколдуң ийиги экземплярынга кожар.

10. Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколду карандаш-биле бижиирин база аңаа кандыг-ла-бир эдилгелер кылырын чөпшээревес. Участок соңгулда комиссиязының протоколунда частырыгларны болгаш дүүшпес чүүлдерни тып илереткенде, а ол ышкаш протоколду тургусканының шынныынга чигзиниишкин бар болза, соңгулданың үстүкү комиссиязы соңгулданың хамаарышкан участок комиссиязы соңгукчуларның бадылаашкыннарын катап санаар дугайында шиитпирни хүлээп алыр эргелиг. Участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның бадылаашкыннарын соңгулданың үстүкү комиссиязының кежигүнү (кежигүннери) олуржуп турда, катап санаар.

11. Бадылаашкыннарның түңнелдериниң талазы-биле соңгулданың участок соңгулда комиссиязының протоколунуң бирги экземплярын аңаа ат салганының соонда, девискээрниң хамаарышкан соңгулда комиссиязынче дораан чорудар.

12. Протоколдуң ийиги экземплярын соңгулданың таңмалааш, шарып каан бюллетеньнери-биле, соңгукчуларның бадылаанын санап турда олуруушкан участок соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннериниң, кандидаттардан, соңгулда каттыжыышкыннарындан, соңгулда блоктарындан, массалыг информация чепсектеринден келген төлээлерниң даңзылары-биле кады комиссияның ажылы доозулгужеге чедир участок соңгулда комиссиязының секретарынга шыгжаттынып чыдар. Протоколдуң үшкү экземплярын таныжары-биле кандидаттарның бүзүреттирген кижилеринге, хайгааракчыларга, участок соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннеринге, массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге бээр.

13. Соңгулдаларның түңнелин албан езузу-биле чарлаан соонда, соңгулда документациязын, соңгулда бюллетеньнерин база катай, девискээрниң чогуур соңгулда комиссиязынга 10 хонуктан орай эвесте дамчыдып бээр.

44 чүүл. Соңгулда округунга соңгулдаларның түңнелдерин үндүрери

1. Бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участок соңгулда комиссияларының протоколдарынга үндезилээш, ында кирип турар сан-медээлерни түңнеп кадарының аргазы-биле соңгулдалар хүнүнден бээр үш хонуктан орай эвесте девискээр соңгулда комиссиязы соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдаларның түңнелдерин тодарадып үндүрер.

2. Бадылаашкыннарга киришкен соңгукчуларның бадылаашкыннарының 50 ажыг хуузун алган кандидатты соңгуткан деп санаар.

3. Бир эвес округ талазы-биле соңгулдаларны эрттирип турда болдурган, бо Хоойлунуң үрээшкиннери соңгукчуларның тура-соруун илередириниң түңнелдерин ылап тодарадыр аргазын бербес болза, девискээр соңгулда комиссиязы соңгулдаларны күш чок болган деп санаар.

4 .Девискээр соңгулда комиссиязы:

бир эвес соңгукчуларның даңзызынга киирген соңгукчуларның 50-ден эвээш хуузу соңгулдаларга киришкен болза, соңгулдаларга киришкен соңгукчуларның санын соңгулда бюллетеньнерин ап турда, соңгукчуларның даңзыларынга соңгукчуларның хол үжүүнүң санының аайы-биле тодарадыр;

бир эвес бүгү кандидаттарга удур болган бадылаашкыннарның саны эң-не хөй бадылаашкын алган кандидат дээш берген бадылаашкыннарның санындан ажып турар болза, соңгулда округунуң талазы-биле комиссиязы соңгулдаларны болбаан деп санаар.

5. Девискээр соңгулда комиссиязы тус-тус соңгулда округунуң аайы-биле соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында дараазында сан-чурагайлар:

округта участок соңгулда комиссияларының ниити саны;

участок соңгулда комиссияларының протоколдарының саны;

даңзыга немей киирген соңгукчулар-биле кады, бүрүткеткен соңгукчуларның саны;

участок соңгулда комиссияларының алганы соңгулда бюллетеньнериниң саны;

бадылаашкын хүнүнде соңгулда участоктарынга соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң саны;

хуусаа бетинде соңгаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң саны;

бадылаашкын болур оран-бажыңдан дашкаар бадылаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң саны;

соңгулдага ажыглаттынмаанын демдектээш, ораап каан бюллетеньнерниң саны;

соңгулданың доктаамал хааржактарында бар соңгулда бюллетеньнериниң саны (доктааттынмаан майыктың бюллетеньнеринден аңгыда);

соңгулдага холга ап чоруур хааржактарда бар соңгулда бюллетеньнериниң саны (доктааттынмаан соңгулда бюллетеньнеринден аңгыда);

соңгулданың күштүг болган бюллетеньнериниң саны;

соңгулданың күш чок деп санааны бюллетеньнериниң саны;

соңгулда бюллетенинге киирген депутаттарга кандидат бүрүзү дээш соңгукчуларның берген бадылаашкыннарының саны;

соңгукчуларның бүгү кандидаттарга удур болганы бадылаашкыннарының саны;

соңгуткан кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады кирген протоколду тургузар.

6. Девискээр соңгулда комиссиязының кайы-даа кежигүнүнүң азы хайгааракчының негелдези-биле соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында девискээр соңгулда комиссиязының бажың-балгадынга протокол-биле таныжар база ооң хоолгазын дужүрүп алыр девискээр соңгулда комиссиязы оларга бээр. Хоолганы девискээр соңгулда комиссиязының ийи кежигүнүнүң хол үжүү-биле болгаш комиссияның таңмазы-биле шынзыдар.

7. Девискээр соңгулда комиссиязының ниити протокол-биле азы ооң чамдык кезээ-биле чөпшээрешпес кежигүнү бодунуң онзагай санал-бодалын кожар эргелиг, ол дугайында протоколга чогуур бижимелди кылыр. Протоколдарның бирги кезектеринге бадылаашкын хүнүнде соңгулда комиссиязынга кирген хомудалдарны болгаш билдириишкиннерни, а ол ышкаш комиссияның ол талазы-биле хүлээп алган шиитпирлерин кожуп каар.

8. Соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында протоколду 3 экземпляр кылдыр тургузар болгаш девискээр соңгулда комиссиязының даргазы, даргазының оралакчызы, секретары база бадылаар эргелиг бүгү-ле кежигүннери ат салыр. Протоколдуң бир экземплярын Төп соңгулда комиссиязынче дораан чорудар, ийиги кезээ комиссияның бүрүн эргелериниң хуусаазы төнгүжеге чедир девискээр соңгулда комиссиязының секретарынга шыгжаттынып чыдар. Протоколдуң үшкү экземплярын кандидаттарның бүзүреттирген улузунга, хайгааракчыларга, девискээр соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннеринге, массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге бээр.

9. Девискээр соңгулда комиссиязы соңгулданың округ аайы-биле соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында протоколга ат салганының соонда, ол дугайын төлээлекчилерниң тус чер Хуралының депутадынга соңгуткан кандидатка дыңнадыр болгаш округ талазы-биле соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында медээлерни протоколдарга ат салган хүнүнден үш хонуктан орайтатпайн, массалыг информация чепсектеринче чорудуп бээр.

10. Девискээр соңгулда комиссиязының доктаалын база кожууннуң, хоорайның төлээлекчилериниң тус чер Хуралдарынга соңгулдаларның ниити түңнелдериниң дугайында түңнел таблицаны Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынче соңгулдалар хүнү эрткенинден бээр үш хонуктан орайтатпайн, чорудуп бээр.

45 чүүл. Соңгуткан депутаттарны бүрүткээриниң дугайында

Девискээр соңгулда комиссиязы соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында участок соңгулда комиссияларының протоколдарынга үндезилээш, соңгулдаларның ниити түңнелдерин парлааның соонда, 5 хонуктан орайтатпайн, төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарынга соңгуткан депутаттарны бүрүткээр болгаш Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктааткан хевириниң шынзылгаларын оларга тыпсыр.

XI ЭГЕ. Катап соңгулдалар. Үнүп чорааннарның орнунга соңгулдалар

46 чүүл. Катап соңгулдалар

1. Бир эвес соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдаларны болбаан азы күш чок деп санаан болза, соңгулда округунга катап соңгулдаларны эрттирер дугайында девискээр соңгулда комиссиязы шиитпир хүлээп алыр.

2. Катап соңгулдаларны баштайгы соңгулдаларның соонда, 60 хонуктан орайтатпайн эрттирер. Соңгулда комиссияларын тургузарын, төлээлекчилер Хуралдарының депутадынга кандидаттарны дөпшидерин болгаш бүрүткээрин база өске-даа ажылдарны бо Хоойлуда доктааткан чурум-биле соңгулда талазы-биле ажылдарның хуусааларын үштүң бир кезээнге кызырып тургаш-даа, эрттирип болур.

3. Бадылаашкынны соңгукчуларның баштайгы соңгулдаларны эрттирери-биле тургускан азы «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда магадылалдарының дугайында» федералдыг Хоойлу-биле дүүштүр тодараткан даңзылар-биле эрттирер.

4. Дагын болур соңгулдаларны эрттирер дугайында дыңнадыышкынны парлалгага чарлап дыңнадыр.

47 чүүл. Катап бадылаашкын

Бир эвес соңгулда бюллетенинде ийиден хөй кандидатты киирген болгаш оларның кайызы-даа соңгутпаан таварылгада, соңгукчуларның эң-не хөй бадылаашкыннарын алган ийи кандидаттың талазы-биле төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының талазы-биле катап бадылаашкынны девискээр соңгулда комиссиязы чарлаар.

Катап бадылаашкынны ниити соңгулдаларның түңнелдерин санап үндүрген хүнүнден бээр 15 хонуктан орай эвесте, бо Хоойлунуң негелделерин сагып тургаш эрттирер. Бадылаашкынны катап эрттирер дугайында дыңнадыгны девискээр соңгулда комиссиязының чогуур шиитпирин хүлээп алган хүнүнден бээр ийи хонуктан орайтатпайн, массалыг информация чепсектеринге парлаар.

Бир эвес катап бадылаашкынны эрттиреринге чедир чаңгыс кандидат арткан болза, девискээр соңгулда комиссиязының шиитпири-биле катап бадылаашкынны эрттирери-биле девискээр соңгулда комиссиязы катап бадылаашкынны эге баштай чарлап турда, ниити соңгулдаларга кандидаттарның соонда соңгукчуларның эң-не хөй бадылаашкынын алган кандидатты ийиги кандидат кылдыр санаар.

Ол кандидат дээш соңгукчуларның берген бадылаашкыннарының соңгукчуларның бүгү кандидаттарга удур болган бадылаашкыннарының санындан хөй болган болгаш бадылаашкын үезинде өске кандидат дээш соңгукчуларның берген бадылаашкыннарының хөй санын алган кандидатты дагын болган бадылаашкынның түңнели-биле соңгуткан деп санаар.

48 чүүл. Үнүп чорааннарның орнунга депутаттар соңгулдаларын эрттирери

Муниципалитет тургузуунуң девискээринге депутаттың бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксаткан таварылгада, депутаттың үнүп чораан үезинден бээр үш ай дургузу хуусаада, бир эвес төлээлекчилерниң тус чер Хуралының бүрүн эргелериниң хуусаазы төнгүжеге чедир бир чылдан эвээш эвес үе артканда, чаа соңгулдаларны эрттирер. Соңгулдаларны Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы оларны эрттиреринге чедир 2 айдан орайтатпайн чарлаар болгаш бо Хоойлуну сагып тургаш, организастаар.

49 чүүл. Соңгулда документациязын шыгжап кадагалаары

1. Төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдалары доозулган туру билек, соңгулда комиссиялары бодунуң документилерин төлээлекчилерниң кожуун, хоорай Хуралдарының шиитпири-биле тодарады[illegible] архивтерге дужаар. Соңгу[illegible] бюллетеньнери бир чыл дургузунда бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколдар болгаш соңгулдаларның түңнелдери — дараазында соңгулдаларның хүнүн, айын, чылын чарлааның соонда, бир чыл дургузунда шыгжаттынып чыдар.

2. Соңгулда документациязын доктааттынган чуру[illegible] биле хостуг ажыглап көөр[illegible] архивтер хандырып турар.

XII ЭГЕ. Бо Хоойлуну үрээни дээш харысалга

50 чүүл. Хамаатыларның соңгулда эргелерин үрээни дээш харысалга

Тыва Республиканың хамаатызы төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларынга ооң киржир эргезин хээлиниң, мегелээриниң, кара күш-биле албадалдың азы ону ажыглаар деп кыжанырының, соңгулда документилеринң мегелеп өттүндүр кылырының, соңгулдаларга киржир эргелиг хамаатыларның бадылаашкыннарын өжегерээн шын эвес санаарының ову-биле азы өске-даа арга-биле, чок болза соңгулда комиссияларының ажылынга шаптыктаар кижилер, чок болза кандидаттарның дугайында өжегерээн меге медээлер тарадыр азы кандидаттарның ат-алдарын болга[illegible] төлептиг чоруун баксыралыр өске-даа хөделиишкиннер кылыр кижилер, а оон-биле дөмей ол-ла ышкаш, кандидаттарның бүзүреттирген кижилериниң, хайгааракчыларның хоойлу езугаар ажыл-чорудулгазынга азы соңгулда мурнунуң суртаалын чорудуларының негелделеринге шаптык кадар кижилер федералдыг хоойлуларга база Тыва Республиканың хоойлуларынга дүүштүр харысалгага онаажыр.

XIII ЭГЕ. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

51 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

Бо Хоойлу ону албан езу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Президентизи **Ш. ООРЖАК.**

Кызыл хоорай.
№ 795.
1997 чылдың октябрь 5.

Театрның 62-ги сезону ажыттынган

«ХАЙЫРААН БОТ» БАЗА КАТАП КӨРҮКЧҮЛЕРНИ КАЙГАТКАН

Октябрь 10-да Тываның В. Ш. Көк-оол аттыг хөгжүмшии театры 62-ги сезонун чаңчыл болганы-биле В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп ийи кэжегелиг шиизин ынакшыл дугайында легенда хевирлиг кылдыр театрның кол режиссеру Алексей Ооржактың тургусканы-биле ажыткан.

Өлүм чок «Хайыраан ботту» школа назылыг бичии чаштарывыстан эгелээш, буурул баштыг кырганнарывыска чедир билбес кижи чок. Ынчанмайн канчаар, шии бижиттинген үезинден бээр санаар болза, таптыг-ла 44—45 чыл боор турар-дыр, а үе эки турар шагда ол Тываның бүгү булуңнарын эргип каапкан деп дидими-биле чугаалап болур. Бо кижи назыны чыгыы үеде Сарыг-Ашактың, Кадайның, Караның, Седиптиң, Хам-оолдуң, Кенден-Хууракты дээш, оон-даа өскелерниң рольдарын та чеже артистеривис ойнап каапкан. Чаңгыс чижек: РФ-тиң болгаш ТР-ниң алдарлыг артизи Екатерина Кенденбиль баштай Салбакайның, сөөлүнде Кадайның рольдарын ойнап чораан болгай.

Бо чылгы 62-ги театр сезонунуң ажыдыышкынының бүдүүзүнде театрның кол режиссеру Алексей Кара-оолович ООРЖАККА ужурашкаш, оларның байдалын сонуургадым:

— Бөгүн мен көрүкчүлер мурнунче үнер кижи-дир мен. Чаңчыл болганы-биле кол режиссер чон, көрүкчүлер мурнунга эрткен сезонда чүнү кылганын, бо сезонда сорулгаларын чугаалаар мындыг чүве. Эрткен чылгы сезон ажыдыышкынында чугаалап турган сөстерим халас барбаанын бөгүн чугаалажып олурдувус. Ынчап кээрге, орус бөлүкке ийи шии тургускан улус-тур бис: «Сапыктарлыг диис», «Бразилияның эртинелери» деп, а тыва бөлүкке январь айдан эгелеп дөрт шии: «Буруузу чок бурууулуглар», «Аргада чыыш», «Чиргилчиннер», «Кым сен, Сүбедей маадыр» деп шиилерни ажылдап кылдывыс. Оон аңгыда концерттер, чогаадыкчы кежээлерни эрттирдивис: христиан езу-биле «Рождество» байырлалын, тыва чаңчыл-биле «Шагааны» демдегледивис, «Ажыг капуста» деп Театр хүнүнге турзаскааткан концертти, «Часкы сессерликте» деп лириктиг концертти кылдывыс. «Ырларымдан чалгынналдым» деп Эльвира Докулактың чогаадыкчы кежээзин эрттирдивис, «Эриин ашкан хойтпак» деп концерттерниң эң дээжизин, шиилерден үзүндүлерни кылдывыс база «Чаштар болгаш сцена» деп театр артистериниң уругларының киржилгези-биле концертти үндүрдүвүс. Чаа шиилерден үстүнде адааным шиилер бар-дыр, а сезонну «Хайыраан бот»-биле ажыдарывыс чаңчылчаан чүве болгай.

Артистерниң сагыш-сеткилин алыр болза, бедик көдүрлүүшкүннүг улус. Чоокта чаа, билир-ле болгай силер, театрның үндезилекчилериниң бирээзи Максим Мунзуктуң 85 харлаанын демдеглеп эрттирдивис, шак мындыг чоргааранчыг өгбелеривис турда, ортаакы болгаш аныяк салгалдың артистери барда, театр черле турар, моон-даа ыңай хөгжүүр. Соңгадан көөрүмге, чон үзүлбейн тур, автобустарлыг кожууннардан-даа аалчылар кээп турар чүве-дир. Театр уран чүүлүнге чоннуң сонуургалы улуг-дур. Бистиң хүлээлгевис, оларның идегел, бүзүрел, сонуургалын өжүрбес дээш күжениишкинниг ажылдаар дээш кызардыр бис ийин.

Алексей Кара-ооловичиниң чугаазынга каттыжар апаар. Театрга чон шыгырт болган. «Аяк шайым» деп ырының аялгазынга үдедип алгаш, аныяк, чараш, артист-даңгына кыстар ак-көк калактарда аяк шайларын тудуп алган сценаже үнүп келгеш, хөгжүмге улажып, айланкыш дег чараш үннери-биле ырлаштылар, оларның соонда театрның «тажылары» ийи талазындан чыскаалдыр кээп турупту. Көрүкчүлерни тыва чоннуң чаагай чаңчылын сагывышаан, артистеривис «аяк шай»-биле утканы уткалыгдаа, сеткилге өөрүнчүг-даа болду.

Ажыдыышкын езулалынга кол режиссер эрткен чылдагы түңнелдерни кылгаш, келир сорулгалар дугайында кысказы-биле дыңнатты. Маңаа ТР-ниң Культура болгаш кино ямызының оралакчы сайыды Эрес Данзын сайыт Ч. Ч.-Д. Ондарның үндүргени доктаалын номчааш, «Хайыраан бот», «Кым сен, Сүбедей маадыр» деп шиилерни тургусканы дээш театрның кол режиссеру, ТР-ниң алдарлыг артизи Алексей Ооржакка болгаш ийи онзагай шиилерни бижээни дээш театрның кол редактору Эдуард Мижитке шаңналдарны тывыскан.

РФ-тиң алдарлыг артизи Шириин-оол Хертек сөс алгаш, театрга берге үеде дузазын көргүзүп чорааны дээш деткикчилерге өөрүп четтиргенин илередип, театр уран чүүлүн, артистерни моон-даа соңгаар деткип чорууурунче чонну кыйгырган. Хөгжүмшии театрының артистериниң мурнундан Алексей Ооржак чоңга театр сезонунуң ажыттынганы-биле байыр чедиргеш:

— Театрның артистери чоннуң сагыш-сеткилин моон-даа соңгаар өөртүп чорууур болзун, ындыг-ла болзунам деп курайлап кзалыңар, курай-кура-ай!— дээн сөстеринге улай аныяк артист-ыраажы Станислав Ириль «Курай-курай» деп ырыны ырлаарга, бүгү артистер аңаа каттыжып ырлашканы-биле ажыдыышкын езулалының байырлыг кезээ доозулган.

Ниитизи-биле ол кежээ «Хайыраан ботту» көрүкчүлер сагыш көдүрлүүшкүн-биле көрген. Чоңга, шагда эрткен феодалдыг тургузуг үезинде амыдыралды театрның аныяк-даа, хоочун-даа артистери, ылаптыг шын чүве дег, бүзүренчиг ойнааны-биле көрүкчүлерниң база катап «суксуну» ханган. Борта рольдарны кымнар, кайы артистер ойнаанынга доктаавайн, колдуу үш чыл бурунгаар ойнап эгелээн артистер барык-ла өскерилбээнин кичээңгейлиг көрүкчүлер, шииниң мөгейикчилери эскерген боор.

Маңаа режиссер Алексей Ооржактың чогаадыкчы ажылын, бодум хуумда, демдеглевес аргам чок болду. Кол чүүл байдалды долу, херек кырында көргүзеринде эвес (шаагдагы дег, өг иштиниң дериг-херекселдери чок), а артистерниң ылаптыг шын, көрүкчүлерни бүзүредиптер, хаара тудуптар салым-чаяанынче кол кичээңгейни угландырганы-биле шии онза ылгалдыг. А артистерниң көрүкчүнү хаара тудар кол чепсээ — оон үнү болбайн канчаар. Үнүнүң интонациязы, оожум-дыңзыы көрүкчүнүң сеткил-сагыжын доюлдурар болгай. Чүнү чугаалаксап тур сен дээр болза, шии көөрде шимээнниг-дир бис ийин. Даштыкыже үнүп турар тыва сураглыг сыгытчыларывыстан дыңнаан мен, аңаа хөөмейлеп, сыгырты бээрге, көрүкчүлер — чүсчүс кижи шупту «кулак» апаар — езулуг ымыраа ушканы безин дыңналы бээр ыржым туруптар дээрлер чораан. Шииге артистерниң чамдык сөстери тода дыңналбайн барып турду. Ооң мурнунда үн улгаттырар херексел (микрофон) сценаның кырынга астына берген турар чүве ийин, бо удаада ону чоп эскербедим. Сцена кырынга аяның таарыштыр үн улгаттырар херекселдер кылза эки ышкаш. Оон башка, көрүкчүге дыңналзын дээш артистер үнүн дыңзыдыр, харын-даа бар күжениишкини-биле чугаалап турары эскертинердир. Театрның үннүң ужугуушкунунга таарыштыр кылган-даа болза, чамдык сөстер дыңналбайн баарга, хомуданчыы аажок боор чүве чорду. Чүгле бо четпес чүүлүвүстү чайладып аптар болза, артистерниң ойнап турары черле эки-дир. Театр уран чүүлү бары чоргааранчыг, салымчаяанныг артистер бисте бары сеткилге өөрүнчүг-дүр. Чаа театр сезонун катап база өлүм чок «Хайыраан бот»-биле ажыдып, көрүкчүлерниң «суксунун чандырып» бергени дээш театрның бүгү артистеринге болгаш ажылдакчыларынга чоң мурнундан өөрүп четтириишкинниң сөстерин илередип, бижиг кадыкшылды күзевишаан, черге чедир мөгейдим.

Каң-оол САТ.

Ч А Р Л А А Л Д А Р

Хостуг өрээлдерни садар, азы...

Тыва Республиканың Эт-хөреңги күркомитеди Октябрь кудумчузунда «Саян» бараан бажыңының **ХОСТУГ ӨРЭЭЛДЕРИН** арендага дужаарын азы шуут **садарын** чарлап тур.

Адрези: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, кабинет 412, тел. 3-75-20, 3-50-68.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ПЕНСИОНЕРЛЕРИНГЕ ДЫҢНАДЫЫШКЫН

«Күрүне пенсияларын санаарының болгаш өстүрериниң чурумунуң дугайында» 1997 чылдың июль 21-де № 113-ФЗ **Федералдыг хоойлуну боттандырарынга белеткеп турары-биле холбаштыр** РФ-тиң Пенсия фондузунуң Кызыл хоорайда эргелели назы-хар, инвалид, хөй чылдарда ажылдааны дээш ажылдавайн турар пенсионерлерни катап **БҮРҮТКЕЛ ЭРТТИРЕРИНЧЕ** чалап тур.

КЕЛИР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 29.

АЖЫЛДААР ШАКТАРЫ:

Понедельникте — **8 шактан 12 шакка чедир.**
Вторникте — **8 шактан 17 шакка чедир.**
Средада — **8 шактан 17 шакка чедир.**

Күш-ажыл дептерин, пенсия шынзылгазын ап алгаш келир.

Оон ыңай пенсионерлер ажылга киргенинин болгаш оон үнгениниң дугайында беш хонук хуусаада пенсия килдизинге дыңнадыры чугула.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак хүндүлүг оглувус, Сенги Радомир Оюнович айыыл-халапка таварышкаш, сентябрь 28-те мөчээн. Бистиң аар кажыдалывысты үлежип, оглувусту сөөлгү орукче үдежип, деткимче дузаны чедирген О. Шынаа совхозтан келген төрелдеривиске, эш-өөрүнге, кудаларывыска сеткиливис ханызындан четтиргенивисти «Шын» солун дамчыштыр илереттивис.

Хүндүткел-биле Сенгилерниң өг-бүлезинден.

Кызыл хоорай. Красноармейская. 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Василий ХОМУШКУ

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Вера КУУЛАР (кол редакторнуң оралакчызы), Галина МАСПЫК-ООЛ (килдис эргелекчизи), Арапчор ОКСУР (килдис эргелекчизи).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-33-91; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82.

КИЛДИСТЕР: Чазактың ажыл-чорудулгазы-биле харылзаа тудар килдис — 3-33-91 экономиктиг өскертилгелер болгаш социал амыдырал — 3-34-49; медээлер албаны — 3-39-15; чагаалар болгаш чагыдылга — 3-39-03; Бухгалтерия — 3-41-23; Корректорлар — 3-41-16.

Солун неделяда 3 катап үнер.

Хемчээли 2 парламал ама.

Тиражы 4542.

Чагыг 363.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406.
корр. сч. 700161629. МФО 049304729 ИНН — 1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т 00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.